

Norsk tidsskrift
for logopedi

Mars 2016
Årgang 62

Logo

PEDEN 1|16

ARTIKKEL/DEBATTINLEGG

Norsk Tidsskrift for Logopedi er åpent for ulike faglige standpunkt. Meningsytringene som kommer frem i de ulike innleggene står dermed for forfatterens egen regning – og deles ikke automatisk av redaksjonen. Norsk Tidsskrift for Logopedi fungerer som meldingsblad for alle medlemmer av Norsk Logopedlag. Redaksjonen forbeholder seg retten til å bestemme utgivelsesdato for innlevert manuskript. Fra utgave 1-2013 vil alle fagartikler også publiseres på NLLs internettside. Der finner du også innholdsfortegnelse, redaktørens side, nytt fra styre og yrkesetisk råd.

Redaksjonen er svært glad for at du vil skrive i Logopeden. Hvis du følger noen praktiske og tekniske råd, sparer du redaksjonen for mye arbeid.

TEKNISKE RÅD

- 1) Artikkel inkludert overskrifter skal skrives i Times New Roman og enkel linjeavstand.
- 2) Ikke bruk bindestrek ved orddeling på slutten av en linje. Linjelengden i tidsskriftet er ikke det samme som i ditt dokument.
- 3) Avsnitt markeres med dobbelt linjeskift uten innrykk. Bruk linjeskift kun ved markering av avsnitt.

PRAKTISKE RÅD

- 4) Artikkelen innledes med hovedoverskrift.
- 5) Artikkelen overskrifter skal ikke være nummererte. I tillegg til hovedoverskriften skal det brukes overskrifter på to nivå.
- 6) Artikkelen skal ha en appetittvekker på ca. 50-70 ord. Bruk pkt. 12 og kursiv.
- 7) Kun litteratur som er brukt i artikkelen skal oppføres som kilde.
- 8) Lengden på artikkelen bør ikke overstige 5 sider i tidsskriftet. En side i tidsskriftet utgjør ca 830 ord. (5 sider utgjør ca 4200 ord). Trykkeriet gjør nødvendige tilpassninger.
- 9) Artikkelen skal ha en presentasjon av forfatter, faglig bakgrunn, nåværende arbeidssted, og epost-adresse, samt et bilde. Ca. 20-50 ord.
- 10) To eksemplarer av bladet sendes forfatteren(e) etter publisering. Adressen bladene skal sendes til må oppgis.
- 11) Bilder og logoer lagres i JPG, TIFF eller EPS i så stor oppløsning som mulig.
- 12) Alt sendes til redaktør på e-post logoped.m.kirmess@gmail.com

FAGFELLEVRURDERING

Norsk Tidsskrift for Logopedi er anerkjent som vitenskapelig tidsskrift. Dette innebærer at redaksjonen har system for fagfellevrurdering av vitenskapelige artikler. Fagfellevrurdering avtales med den enkelte artikkelforfatter. Materiellfrist for artikler som skal gjennom fagfelle er én måned før ordinær materiellfrist.

MATERIELLFRIST OG UTGIVELSER

1. februar, utgis 1. mars
1. mai, utgis 1. juni
1. september, utgis 1. oktober
1. november, utgis 1. desember

ANNONSEPRISER PR. 01.01.2016

- 1/1 (175 x 221 mm) side - kr. 3.100,-
 - 2/3 (175 x 145 mm - 2 sp. x 221 mm) side - kr. 2.500,-
 - 1/2 (175 x 109 mm - 3 sp. x 109 mm) side - kr. 2.300,-
 - 1/3 (175 x 72 mm - 1 sp. x 221 mm) side - kr. 1.900,-
 - 1/4 (175 x 53 mm - 86 x 109 mm) side - kr. 1.700,-
- 10% rabatt for fire annonser på rad som bestilles samtidig. Annonser fra regionslag i NLL er gratis.

Grafisk formgiver kan være behjelpelig med utforming av annonsens utseende (faktureres seperat).

Annonsekontakt: ingvildroste@hotmail.com

STYRET I NLL

Leder Solveig Skrolsvik
Olav Duuns vei 31
1472 Fjellhamar
nll.norsklogopedlag@gmail.com
Tlf.: 909 44 370

Nestleder Katrine Kvisgaard
Vækerøveien 98, 0383 Oslo
nll.norsklogopedlag@gmail.com

Kasserer Marianna Juujärvi
Midnattsolwegen 3
9024 Tomasjord
kassererNLL@gmail.com
Tlf.: 993 60 864

Sekretær Helmine Bratfoss
Vogts gate 11, 0454 Oslo
helmineb.nll@gmail.com
Tlf.: 934 99 535

Styremedlem Signhild Skogdal
Marielund 35, 9006 Tromsø
signhild.skogdal@uin.no
Tlf.: 928 67 932

Varamedlem/nettansvarlig
Roger Steinbakk
Brunesveien 60, 3370 Vikersund
rogersteinbakk@gmail.com
Tlf.: 411 29 914

Varamedlem Karoline Hoff
karoline.hoff@statped.no

YRKESETISK RÅD

Leder Reichmann, Erik
Knattenvegen 7 a,
2005 Rælingen
nll.yrkesetisk@gmail.com
Tlf.: 996 21 601

Medl. Ingjerd Haukeland
Medl. Brit Sørland
Varamedl. Trine Lise Dahl

ORGANISASJONSUTV.

Leder Stine Brubak
Fetveien 2180
1910 Enebakkneset

stine.brubak@gmail.com
Tlf. 476 78 087
Medl. Kristin Hovstein Vanebo
Medl. Jorunn Skartveit Lemvik
Varamedl. Elisabeth Jørgensen

PEDAGOGISK UTVALG

Leder Elsebeth Højsgaard
Sjøvegen 36, 4120 Tau
elsebeth.hojsgaard@lyse.net
Tlf. privat: 51 74 66 18
Tlf. jobb: 51 74 30 20
Medl. Louise Rankin
Medl. Inger Lea
Varamedl. Kristin Ravndal

FAGUTVALGET

Leder Anne-Lise Rygvold
Grindbakken 26, 0764 Oslo
a.l.rygvold@isp.uio.no
Tlf.: 22 85 80 78
Medl. Monica I. K. Knoph
Medl. Marianne Klem
Varamedl. Gitte Gjerstad

NLL: NORSK TIDSSKRIFT FOR LOGOPEDI

Red. Melanie Kirmess
Lensmannsjordet 52,
1352 Kolsås, Tlf. 951 29 142
logoped.m.kirmess@gmail.com
Medl. Jannicke Vøyne
Medl. Ingvild Røste

SALGSREPRESENTANT

Monica Nakling
Sædalsvegen 71 A, 5099 Bergen
mnakling@online.no
Tlf.: 55 27 05 10 / 474 48 601

ARKIVAR

Arkivar Tina Kaasa
Arkivar
Anne Katherine Hvistendahl
anne.katherine.hvistendahl@statped.no

UTVALG FOR PRIVAT PRAKSIS

Leder Ole Petter Andersen
Marikosveien 20, 1715 Yven
opa@halden.net
Tlf.: 918 87 572
Medlem Jorunn Fiveland
Medlem Ole-Andreas Holmsen
Varamedlem Marit Grepperud

VALGKOMITE

Leder Elisabeth Berg
Kortbølgen 10, 9017 Tromsø
Tlf.: 77 67 68 35
Medl. Gunder Eliassen
Medl. Irmeli Oraviita
Varamedl. Bjørg Tullan Sve

LEDERE I REGIONSLAG

Bu-Te-Ve Siri Sandland
siri.buteve@gmail.com
Tlf.: 402 10 505

Akershus Brit Hauglund
brit.hauglund@online.no
Tlf.: 408 82 802

Oslo Live Günther
liver.goll@gmail.com
Tlf.: 958 44 462

Møre Roms Bjarte Høydal
logopedlaget@gmail.com
Tlf.: 950 62 464

Agder Gro Nordbø
grosnord@online.no
Tlf.: 37 26 15 00

Hedm.O ppl.
Kristin Nordsveen Sulen
ksu@ringsaker.kommune.no
Tlf.: 62 33 65 00 / 976 90 542

Nordland Marit Grepperud
marit.grepperud@gmail.com
Tlf.: 470 12 314

Troms Fin. Berit Småbakk
beritsma@online.no
Tlf.: 911 82 401

Østfold
Cecilie E. Vinje
cecilie.vinje@hotmail.no
Tlf.: 996 37 211

Rogaland Sissel Galåen
sigala@online.no
Tlf.: 911 89 984

Trøndelag Trine Lise Dahl
trinelised@gmail.com
Tlf.: 995 42 063

Hord. SognFj
Cecilie Mohn
cecilmohn@hotmail.com

Norsk Tidsskrift for Logopedi. Fagblad for medlemmer av Norsk Logopedlag. Tidsskriftet har fire utgivelser pr. år, og sendes til alle medlemmer av Norsk Logopedlag. Bladet er godkjent som vitenskapelig tidsskrift.

Redaktør: Melanie Kirmess – Lensmannsjordet 52, 1352 Kolsås, logoped.m.kirmess@gmail.com – Tlf. 951 29 142
Red.medl.: Jannicke Vøyne – Tlf. 415 95 905 – j-voyne@online.no
Red.medl./annonser: Ingvild Røste – Tlf. 480 57 974 – ingvildroste@hotmail.com

Norsk Logopedlags web-side: www.norsklogopedlag.no
Nettansvarlig: Roger Steinbakk – rogersteinbakk@gmail.com

Grafisk formgiver/Trykk: Lura Trykkeri AS
Forside: Harry Welten **Forsidefoto:** Ketil Born/Samfoto
ISSN: 0332-7256

Logopediens dag fokuserer på verbal dyspraksi

Kjære lesere,

Logopediens dag markeres hvert år den 6. mars av den europeiske logopedforeningen CPOLO, som Norge er stolt medlem av. Det utpekes et spesifikt tema for hvert år. I Norge har logopeder og regionslag i NLL benyttet selve dagen og tiden rundt til ulike arrangementer både for å synliggjøre det årlige temaet, samtidig som de har vært ambassadører for faget vårt generelt. Vi håper at dette også er tilfelle i år, og tar gjerne imot referater, bilder og ideer til neste tidsskriftutgave som har materiellfrist 1. mai.

Årets tema er «Dyspraxia of speech in children», det som på norsk ofte omtales som utviklingsmessig verbal dyspraksi hos barn. CPOLOs formål med årets tema er å formidle informasjon om hva verbal dyspraksi er, og hvilken kunnskap som er tilgjengelig om årsak, kartlegging og tiltak. På nettsiden til CPOLO (http://www.cpolo.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=63:the-european-day-of-speech-and-language-therapy-2016&catid=30:practice&Itemid=330&lang=en, hentet 19.2.2016) beskrives dyspraksi generelt som en nevrologisk forstyrrelse som påvirker koordinasjon av ulike former for bevegelser. For mange logopeder i Norge er talepraksi hos voksne en kjent type av dyspraksi eller apraksi, som innebærer vansker med viljestyrte bevegelser tilknyttet artikulasjon. Søker man derimot informasjon om utviklingsmessig dyspraksi hos barn, synes informasjonen oftest å være mer rettet mot generell motorisk dyspraksi, mens verbal dyspraksi nevnes som et av underpunktene eller utfallsområdene (se for eksempel nettsiden til Norsk Dyspraksiforening (<http://www.dyspraksi.no/barn-med-dyspraksi.html>) eller nettsidene til Statped (<http://www.statped.no/Tema/Larevansker/Dyspraksi/>)).

Noe av årsaken kan være at forekomsten av ren verbal dyspraksi beskrives som relativt lav. CPOLO anslår at omtrent 0,2 prosent av alle barn har verbal dyspraksi, og at den gruppen dermed utgjør ca. 4,3 prosent av alle barn som henvises og behandles for språkvansker. Som med

mange andre språkforstyrrelser er det høyere forekomst blant gutter enn blant jenter. Verbal dyspraksi viser seg for eksempel ved at barn har vansker med å uttale ulike språklyder og at de dermed heller ikke kan uttale det samme ordet konsistent, dvs. at uttale og feil varierer. CPOLO refererer til forskning som viser at det ofte er vokaler som er forstyrret, og at uttalen høres monoton og flat ut. Dette påvirker ikke bare forståeligheten av talen, men all kommunikasjon i hverdagen og dermed deltagelse i sosiale aktiviteter og ikke minst skolepresentasjoner. I norsk sammenheng er det derfor kanskje forståelig at dyspraksi generelt ses i sammenheng med ulike lærevansker, hvor det også vises til høy samvariasjon (komorbiditet) med diagnoser som ADHD og Tourettes syndrom, jmfør Statpeds nettside.

CPOLO påpeker at logopeder generelt har kunnskap og ekspertise til å utrede og behandle verbal dyspraksi. Det er imidlertid et annet spørsmål om den enkelte norske logopeden er helt enig i dette. Fokus på dette området fra logopediutdannelsen er ofte nokså begrenset i konkurranse med alle andre logopediske emner innenfor et kort studieforløp, den praktiske erfaringen kan omfatte ingen eller få tilfeller, og det beskrives også usikkerhet og uenighet rundt diagnosesetting og forekomsten i faggruppen og på tvers av faggrupper. CPOLO synes dermed å ha truffet et viktig tema i år, hvor bevisstgjøring og informasjon rundt verbal dyspraksi spiller en avgjørende rolle for å synliggjøre tematikken og utfordringene rundt. Når det kommer til tiltak ser det også ut til å være behov for flere gode studier om effekt.

Som tidligere nevnt er talepraksi hos voksne kanskje mer kjent for norske logopeder, spesielt som tilleggsvanske for afasi. Men også her strever man både i Norge og internasjonalt med mangel på gode kartleggingsverktøy som diagnostiserer taleapraksi, samt evidensbaserte tiltak. På den positive siden kan det derfor nevnes at en av arbeidsgruppene i Afasiforum 3 jobber med oversettelse av et diagnostisk kart-

leggingsmaterieil for talepraksi fra nederlandsk (Diagnostisch Instrument voor Apraxie van de Spraak (DIAS),

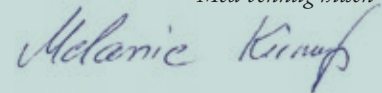
<http://www.testweb.bsl.nl/tests/dias/>) med mål om at det skal bli tilgjengelig i løpet av 2017. De nederlandske forfatterne jobber også med et tilpasset tiltaksprogram (TIAS) som blant annet kan brukes som app på nettbrett. Dette ser lovende ut og vil forhåpentligvis komme norske logopeder til nytte i fremtiden.

En av de store navn innenfor afasifeltet og ervervede språkvansker i Norge, Professor Inger Moen gikk bort i 28. november 2015. Vi er takknemlig for å kunne gjengi minneord om henne som belyser hennes viktige rolle også for logopedien.

Denne utgaven av tidsskriftet byr på artikler om språkvansker hos barn og stamming, samt det som vi håper er inspirerende tips for bruk av nettbrett for afasirammede og lydbøker til flere brukergrupper. Vi har alltid plass til flere bidrag! Vi ønsker spesielt også å invitere nyutdannede logopeder til å skrive om sine masteroppgaver – det gjøres mange spennende studier rundt om i landet. Derfor passer det også her til å takke alle som stiller opp som informanter i studentprosjekter og ikke minst som praksisveiledere for neste generasjon logopedkolleger.

Gratulerer med dagen, kjære logoped!

Med vennlig hilsen

Rettelse: I utgave 4-2015 skrev jeg om nettressurser for støttet samtale for afasirammede, og nevnte i den forbindelse bare Eli Qvenilds viktige rolle for å innføre denne metoden i Norge. Vi bør selvfølgelig også fremheve det viktige pionerarbeid som Trine-Lise Dahl og Anne Kvande har gjort på dette området. Vi beklager feilen.

«Synes du tida går sakte», spurte jeg en av mine elever en gang. «Tida er konstant», svarte hun. Akkurat nå føles det som tida går veldig fort. Veldig fort mot NLLs Etterutdanningskurs og Landsmøte i Ålesund. Og det er så mye som skal skje før den tid. Jeg håper at mange melder seg på til Etterutdanningskurset. Så fort som mulig. Fagutvalget har lagt opp til et veldig bra program. Vi har vel alle bruk for påfyll når det gjelder logopedisk tiltaksarbeid. Arrangementskomiteen har lagt til rette for flotte opplevelser, med byvandring og middag på den spesielle restauranten Serveringsteateret. Og lørdag kveld samles vi til en felles festmiddag.

Husk på: hvis du melder deg på innen 2. april, blir prisen for kurset billigere enn etter 2. april.

I noen regionslag har det vært avholdt årsmøter, og i andre skal det avholdes. Referatene viser at mye skjer, men også at man ønsker flere medlemmer og mer aktivitet. Mange av dere står på og legger ned et betydelig antall timer i jobben som tillitsvalgt. Styret vil takke dere for den innsatsen dere har gjort dette året. Samtidig vil vi også benytte anledningen til å ønske nye tillitsvalgte lykke til i den jobben dere skal gjøre.

NLL er avhengig av at våre medlemmer er villige til å stille til valg i ulike verv. Som i alle frivillige organisasjoner, hender det at vi må jobbe godt for å få ja fra de som er forespurt. I en tid der tidsklemme og effektivitet stadig blir nevnt, kan det være vanskelig å få frivillige til å ta på seg verv. Dette gjelder både regionalt og sentralt. Styret håper at valgkomiteene opplever å få positive svar på sine henvendelser. Utfordringen er herved gitt til hver og en av dere.

Før jul i 2015 hadde representanter fra Utvalg for privat praksis og styret et møte med Helfo, hvor vi gikk gjennom en del spørsmål fra Helfos ansatte om diagnoser og logopedisk arbeid. Dette møtet ble oppfattet som meget nyttig fra vår side. I løpet av våren vil vi også ha et samarbeidsmøte med Helfo. NLL opplever at et etablert samarbeid er med på å hindre problemer som ellers kan oppstå. Det kan gi svar på spørsmål og problemstillinger, både fra våre medlemmer og fra Helfo. For de av våre medlemmer som jobber med privat praksis, er det viktig å ha et system som fungerer best mulig i forhold til godkjenning og refusjon. Vi mener å ivareta disse medlemmene gjennom et slikt samarbeid.

I januar 2016 arrangerte styret, i samarbeid med Fagutvalget, Utdanningskonferansen 2016. Hovedtemaene var autorisasjons-saken og logopedisk utdanning. Det var en vellykket konferanse, hvor deltakerne ble enige om tre konkrete tiltak som man skal jobbe videre med.

- NLL setter, i samarbeid med utdanningsinstitusjonene, ned en arbeidsgruppe som jobber videre med autorisasjons-saken
- NLL setter, i samarbeid med utdanningsinstitusjonene, ned en arbeidsgruppe som jobber med å lage forslag til felles norm for logopedpraksis og for praksisveiledere
- De ulike utdanningsinstitusjonene ønsket mer samarbeid seg i mellom når det gjelder utnyttelse av ressurser, noe de skal jobbe videre med

Styret i NLL jobber videre med å planlegge en ny utdanningskonferanse i løpet av januar 2017.

I januar hadde styret også et møte med Yrkesetisk råd. Yrkesetisk råd er en selvstendig enhet, med direkte linje til Landsmøtet i NLLs organisasjonsstruktur. Noen ganger har rådet behov for å diskutere saker med styret. Yrkesetisk råd, og i noen tilfeller styret, får henvendelser som gjelder enkeltsaker, eller saker på generelt grunnlag. Temaet for vårt møte var henvisninger til logopedi der kommunen, av ulike årsaker, ikke har anledning til å gi logopedisk hjelp. Noen ganger kommer da logopeden i en situasjon hvor man både gir avslag og henviser til privat logoped. Yrkesetisk råd, med støtte fra styret, mener at man så langt det er mulig, ikke skal blande disse rollene.

I februar tegnet NLL ny avtale med Scandic Hotels, hvor våre medlemmer får 10 prosent avslag på hotellovernatting basert på dagens fleksible markedspris, som er basert på tilbud og etterspørsel. Det betyr at man fra dag til dag kan oppleve at prisen på overnatting varierer, og at man til enhver tid vil få 10 prosent avslag på den til enhver tid gjeldende prisen. Dette tilbudet kan ikke benyttes sammen med andre tilbud. Fra styrets side forsøker vi så langt det er mulig å benytte oss av den avtalen vi har, og vi vil oppfordre medlemmene til å gjøre det samme. Det er mulig å finne informasjon om dette både på vår hjemmeside og på vår Facebookside. Der finner du også bestillingsskjema og bestillingskode.

I midten av mars vil vi arrangere Vårkonferansen 2016, hvor formålet er å forberede det kommende Landsmøtet. Årets konferanse vil bli avholdt i løpet av én dag. Vi håper på en god og konstruktiv konferanse, hvor vi får forberedt de aktuelle sakene til landsmøtet.

Når det gjelder informasjon fra NLL, jobber vi kontinuerlig med å legge ut informasjon om det som skjer i vår organisasjon, samt legger ut annonser for ledige stillinger, kurs og annet. Vår nye hjemmeside er under arbeid, men som alt annet, krever det mer enn vi trodde. Målet er at vi kan presentere den nye hjemmesiden innen Landsmøte 2016. For de av våre logopeder som ønsker å være synlige under fanen «Finn en logoped», kan dere finne informasjon om dette på vår hjemmeside eller Facebookside. Dette er en av de funksjonene som vi vet mange utenfor vår organisasjon vil sette pris på. Vi oppfordrer flest mulig til å sende inn sin kontaktinformasjon til den oppgitte adressen.

Styret vil ønske dere en riktig god vår!

Solveig Skrolsvik

Leder

NORSK
LOGOPEDLAG

nll.norsklogopedlag@gmail.com

**Akershus
Logopedlag**

Invitasjon til kurs om

«SPRÅKVANSKER OG EPILEPSI»

Kurset gir en innføring i hva epilepsi er og hvilke kognitive utfordringer barn med epilepsi kan ha. Hovedfokuset vil være rettet mot å se på sammenhenger mellom epilepsi og språkvansker hos barn og tar opp temaer som:

Kan epilepsi gi språkvansker? Kan språkvansker være et symptom på epilepsi? Hva kjennetegner språkvanskene og hvordan utrede språkvansker hos disse barna? Er noen språkferdigheter spesielt utsatt hos barn med epilepsi?

Hvordan møte og tilrettelegge for barn med epilepsi og språkvansker?

Foredragsholdere: Christiane Sørensen og Silje Systad

Christiane Sørensen er audiopedagog og logoped, og har jobbet ved Solberg skole, Spesialsykehuset for epilepsi, i 25 år. Hun har bred erfaring med epilepsi generelt og har spesiell kompetanse på språkvansker hos barn med epilepsi.

Silje Systad er master i spesialpedagogikk og doktorgradsstipendiat ved Institutt for spesialpedagogikk, Universitetet i Oslo. Prosjektet hun jobber med har tittelen «Nattlig epileptiform aktivitet og språklig fungering». Silje er i permisjon fra Solberg skole, Spesialsykehuset for epilepsi.

Sted: Bredtvetveien 4, 0950 Oslo (Statped sørøst)

Tid: onsdag 1. juni 2016 kl. 0930 - 1500 (registrering fra kl. 0900)

Pris:

Kr. 850 for medlemmer av Norsk logopedlag (NLL)

Kr. 350 for Mastergradsstudenter

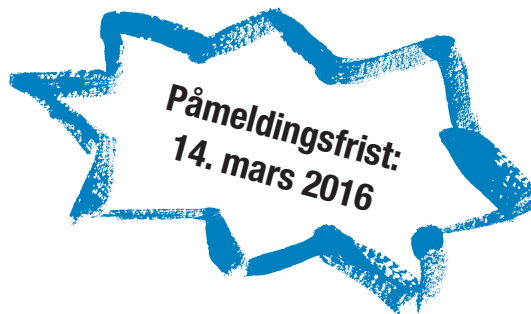
Kr 1050 for andre

Prisen inkluderer enkel lunsj og frukt i pausen og bes betalt inn på forhånd.

Påmelding:

Anne Lise K. Schaanning, e-post: schaanni@online.no

Innbetaling: kontonr. **1617.20.62559**, mrk. giro med navn.

Hvordan kan logopeder inkludere tekniske hjelpemidler i oppfølgingen av personer med taleflytvansker?

Delaktig i samarbeidet om en forsøksordning for tekniske taleflythjelpemidler, og denne artikkelserien, er: Fra NAV Hjelpemiddelsentral Hordaland: Aina Vedvik Omdal (koordinator for forsøksordningen, aina.omdal@nav.no). Fra Statped: Ane Hestmann Melle (logoped/rådgiver, ane.hestmann.melle@statped.no), Kirsten Howells (logoped/rådgiver, kirsten.howells@statped.no), Malin Dalby (logoped/rådgiver, malin.dalby@statped.no), Ragnhild Rekve Heitmann (logoped/seniorrådgiver, ragnhild.r.heitmann@statped.no), Åse Sjøstrand (logoped/rådgiver, ase.sjostrand@statped.no).

Fra venstre: Iselin Stellberg, Siv Andresen, Kirsten Howells, Malin Dalby, Ragnhild Rekve Heitman og Åse Sjøstrand. Ane Hestmann Melle og Aina Vedvik Omdal var ikke til stede da bildet ble tatt. Iselin Stellberg og Siv Andresen er begge i permisjon og har ikke vært med på å utarbeide denne artikkelen.

BAKGRUNN

Dette er den siste artikkelen i en serie på tre om tekniske hjelpemidler for personer med stamming og løpsk tale. Vi ønsker i denne artikkelen å presentere et forslag til hvordan tekniske hjelpemidler kan brukes som et ledd i en helhetlig oppfølging. Artikkelsen springer ut fra et samarbeid mellom NAV Hjelpemidler og tilrettelegging (NAV Hjelpemiddelsentral Hordaland) og Statped. Samarbeidet ble initiert av NAV Hjelpemiddelsentral Hordaland i 2012 og har vært en forsøksordning som tilbyr tekniske hjelpemidler for voksne personer med taleflytvansker. Forsøksordningen ble avsluttet ved utgangen av 2015, og vil i disse dager bli evaluert. Evalueringen vil avgjøre om denne typen hjelpemiddel vil være mulig å søke om gjennom folketrygden.

Utprøving av apparat og oppfølging av personer i målgruppen for ordningen, har blitt utført i samarbeid med Statped vest og Statped sørøst. I *Logopeden* 3/15 beskrev vi bruken av apparater som har vært tilbudt i forsøksordningen. Apparatene med såkalt Altered Auditory Feedback-teknologi (AAF), fungerer slik at personen som bruker det får høre sin egen stemme som et forsinket ekko gjennom

Delayed Auditory Feedback (DAF). Dette kan brukes alene, eller i kombinasjon med Frequency Altered Feedback (FAF), hvor stemmens frekvens endres, og personen hører enten et lysere eller mørkere ekko av sin egen stemme. AAF-teknologi er også å finne i ulike applikasjoner til smarttelefoner og nettbrett. I *Logopeden* 4/15 ble effekten av slik teknologi diskutert. Vi la vekt på at taleflytvanskers komplekse natur må tas med i forståelsen av effekt. Når vi snakker om effekt snakker vi derfor både om den *hørbare effekten*, og om den *opplevde effekten*, altså brukerens subjektive erfaring.

I denne artikkelen ønsker vi å presentere et forslag til hvordan logopeder kan benytte AAF-teknologi som et alternativ i en helhetlig oppfølging av personer med taleflytvansker, ved bruk av apparater eller mer fritt tilgjengelige applikasjoner (apper) for smarttelefon og nettbrett. Artikkelen bygger på våre egne erfaringer fra utprøvningsarbeidet, og de samarbeidene vi har hatt med deltakerne i ordningen og logopeder i ettertid av utprøvingen, de siste årene. Vi vil for enkelhets skyld fokusere på personer som stammer. Prose-dyren kan også tilpasses personer med løpsk tale eller kombinasjon av de to taleflytvanskene. Vi har god erfaring med

dette fra forsøksordningen. Videre i artikkelen vil vi bruke begrepene «tekniske hjelpemidler» og «AAF-teknologi» til å beskrive bruken av både apparater og applikasjoner.

TEKNISKE HJELPEMIDLERS ROLLE I EN LOGOPEDISK OPPFØLGING

Som drøftet tidligere i artikkelserien er det store individuelle variasjoner i hvordan personer med taleflytvansker responderer på bruken av tekniske taleflythjelpemidler. Det finnes ingen kriterier som på forhånd kan garantere for at den enkelte skal oppleve effekt av apparatet. Noen opplever apparatet som nyttig så lenge de er bevisst på å bruke det som et verktøy, men opplever å miste motivasjonen og ikke prioritere å bruke det på sikt. Andre har liten hørbar og opplevd effekt ved bruk av hjelpemidlet. Flere av deltagerne i forsøksordningen har imidlertid hatt effekt av hjelpemidlet som et nyttig ledd i en helhetlig oppfølging.

For dem som opplever det positivt, kan bruken flettes inn i oppfølgingen på ulike måter ut ifra personens behov og mål for oppfølgingen. Vår erfaring er at tekniske hjelpemidler kan oppleves som en form for trygghet når brukeren eksperimenterer med å oppsøke nye eller tidligere fryktede situasjoner. Hjelpemidlet kan også være et flytskapende verktøy i spesifikke situasjoner hvor personen spesielt ønsker å snakke med mindre strev. Flere opplever det også som en støtte i arbeid med taleteknikker, for eksempel kan det gi anledning til å sammenligne hva som skjer med og uten AAF.

HVORDAN GÅ FREM FOR Å PRØVE UT TEKNISKE HJELPEMIDLER

En strukturert utprøving av apparater eller apper med AAF er en prosess som tar tid, men som etter vår erfaring kan være et fint samarbeid mellom personen med taleflytvansker og logoped. Utprøvingen kan begynne hos logoped og deretter skje i en rekke hverdags situasjoner, dersom brukeren er motivert for dette. Vi har god erfaring med å gi informasjon til personen om hva tekniske taleflythjelpemidler er, og drøfte hvilken effekt den enkelte kan forvente å få, før utprøvingen starter. For en mer utfyllende diskusjon rundt disse temaene, henviser vi til de to foregående artiklene i denne serien.

Utprøving hos logoped

Målet med den første utprøvingen, er å finne ut om personen som stammer selv mener hen vil kunne ha utbytte av hjelpemidlet, eller ikke. Hvis ja, er et videre mål å komme frem til hvilke innstillinger av DAF/FAF som kan gi best effekt for den enkelte. Det kommende forslaget til ut-

prøving bygger på prosedyren som er benyttet i forsøksordningen med tekniske hjelpemidler for voksne. Vi snakker videre om bruk av apper med AAF da vi vet at disse er mer tilgjengelig enn apparater.

Utstyr: Man trenger en app til smarttelefon eller nettbrett, eller et PC-program med AAF-funksjon. Det finnes en rekke apper, både for iOS og Android-systemer. Dersom man søker på «DAF» eller «delayed auditory feedback» på Appstore eller Google Play får man opp flere alternativer. Noen av appene er kostnadsfrie. I tillegg trenger man øretelefoner eller Blåtann-apparat med mikrofon.

Steg 1: Pretest

Det foreslås at prosessen begynner med en pretest, uten bruk av app. Gjennom oppgaver som høytlesing, bildebeskrivelse og samtale kan personen med taleflytvansker evaluere opplevelsen gjennom å besvare tre spørsmål:

- Hvor lett er det å prate?
- Hvor flytende er talen?
- Hvor «tilstede» er jeg under oppgaven eller samtalen?

Spørsmålene kan besvares muntlig som del av en diskusjon. Logopeden står også fritt til å lage enkle skjemaer som kan benyttes i denne prosessen, hvor man f.eks. benytter en skala fra 0 til 9 for å tallfeste svaret. Logopeden kan også registrere sine observasjoner rundt de samme spørsmålene, for å favne både «innenfra»- og «utenfra»-perspektivet. Evalueringene kan inngå i drøftingen om den selvopplevde effekten (se artikkelen i utgave 4/15 av Logopeden for mer informasjon om ulike typer effekt tilknyttet bruk av AAF).

Steg 2: Selve utprøvingen

Etter pretesten er tiden inne for å prøve ut appen. Det kan være lurt å prøve flere innstillinger for å sammenligne effekt eller manglende effekt. Appene gir litt ulike muligheter, og her finnes det ingen fasit, men eksempelvis kan følgende innstillinger inngå i en strukturert utprøving:

Innstilling	DAF	FAF (stemmeleie)	
	(forsinkelse)	App som viser millisekunder	App som viser ordinale tall
1	200 ms	0	0
2	100 ms	0	0
3	100 ms	+ 150 Hz*	3*
4	0 ms	+50*	1*

*Innstillingene indikerer at personen som bruker AAF hører sin egen stemme direkte i øret i et høyere eller lavere stemmeleie. I dette tilfellet betyr + at «ekkoet» gis med lysere stemme.

Som ved pretesten kan hver av de valgte innstillingene prøves i ulike oppgaver som høytlesing, bildebeskrivelse og samtale. De tre spørsmålene som ble brukt under pretesten kan også brukes her, for å kartlegge den opplevde effekten av hver innstilling, og under hver av de ulike taleoppgavene. Dette er en prosess man kan dvele noe ved, slik at personen virkelig kan «smake på» og vurdere opplevelsen underveis.

Steg 3: Drøfting og eventuell finjustering

Etter en gjennomgang av ulike innstillinger, kan erfaringene fra pretesten og selve utprøvingen sammenlignes og drøftes. På dette tidspunktet vil man forhåpentligvis ha tilstrekkelig informasjon til at personen kan ta stilling til hvorvidt tekniske hjelpemidler er noe vedkommende ønsker å prøve videre. Hvis appen overhodet ikke oppleves nyttig, er prosessen fullendt. Man har som logoped gjennomført en strukturert utprøving og personen har tatt en erfaringsbasert beslutning. Hvis vedkommende fortsatt er nysgjerrig på, eller begeistret for, AAF, kan man bruke tid på å finne ut og eksperimentere videre med hvilke innstillinger som oppleves mest nyttig.

Utprøving i hverdagen

For de som ønsker å gå videre i prosessen, er neste steg utprøving i mer reelle situasjoner. Dette er situasjoner som kan oppstå hjemme, eller i personens hverdag uten logoped. Vi har god erfaring med å drøfte ulike aspekter ved en slik utprøving, i forkant. I en slik samtale kan det være naturlig å diskutere hvilke forventninger personen har til utfordrende situasjoner. Hvordan spiller følelser vanligvis inn? Et annet spørsmål er hvilke situasjoner personen ønsker å prøve appen i. Det kreves en del egeninnsats for å prøve ut forskjellige innstillinger i ulike situasjoner. At personen med taleflytvansker selv identifiserer situasjoner hen ønsker å benytte appen i, kan bidra til motivasjon til å eksperimentere, og gi en forpliktelse til å følge opp til neste møte med logopeden. For noen kan det også være aktuelt å snakke om hvordan man vil fortelle samtalepartnere eller andre, som kolleger eller klassekamerater, om hjelpemiddelet.

I en løpende oppfølging bør spørsmålet om hvordan det oppleves å bruke teknisk hjelpemiddel stadig diskuteres. Gjennom et slikt samarbeid kan logopeden være en støtte i å prøve ut AAF systematisk, og underveis videreutvikle en forståelse for egen måte å kommunisere på. Bruk av skaleringskjemaer eller en loggbok for å registrere erfaringer med og uten AAF i ulike situasjoner, kan være et håndfast verktøy i denne prosessen.

TEKNISKE HJELPEMIDLER SOM EN DØR INN

Under samarbeidet med NAV Hjelpemidler og tilrettelegging, ved NAV Hjelpemiddelsentral Hordaland, har vi opplevd at tekniske hjelpemidler kan være en ny dør inn til et samarbeid med logoped. For noen voksne med taleflytvansker er eksperimentering med AAF en lite truende og lite krevende måte å sette i gang en prosess for å bli kjent med, og eventuelt jobbe med, taleflytvanskene sine. Flere deltakere i forsøksordningen fortalte at det var viktig for dem å kombinere bruk av AAF med andre tiltak, for å få til meningsfylte endringer. Elementer som ble nevnt, var blant annet å jobbe med tankeprosesser rundt kommunikasjon, selvbilde og fryktede situasjoner, desensibilisering til vanskelige ord og utfordrende situasjoner, og åpenhet og informasjonsformidling om talevansken til personer i miljøet rundt vedkommende.

For noen kan et teknisk hjelpemiddel være ett av flere mindre elementer i oppfølgingen, mens det for andre kan være et mer sentralt verktøy i en endringsprosess. For eksempel kan bruken av AAF for noen bidra til deltakelse i situasjoner som tidligere ikke var aktuelle, eller kan være en trygghet i situasjoner hvor man ønsker å snakke med mindre strev. Vi har hørt fra deltakere i forsøksordningen hvor nettopp dette har vært tilfelle. De forklarer at apparatet fungerer som en påminnelse, gjør det lettere å snakke, og gir dem tryggheten de trenger til å oppsøke en utfordrende situasjon. Det kan være deltakeren som fortalte om taleflytvansken på jobbintervju, eller han som deltok i jobbmøtet han lenge hadde utsatt. Logopeden kan ha en løpende dialog med personen om det i deres tilfelle er hensiktsmessig å bruke AAF som et verktøy i dette arbeidet. Slike dialoger kan også føre til økt åpenhet om, og fokus på, de sosiale aspektene ved taleflytvansken i oppfølgingsløpet.

For de som ønsker mer fokus på tiltak rettet direkte mot talen, kan bruk av tekniske hjelpemidler kombineres med andre teknikker og strategier, som man for eksempel finner innenfor flytskapende og stammemodifiserende tilnærminger. Vi har erfart at mange ikke har en verktøykasse med teknikker og strategier de kan benytte for å få kontroll over stammingen. Opplæring i andre talejusteringer eller strategier tilpasset personens opplevde behov kan på sikt erstatte bruken av AAF, eller kan komme som et tillegg.

AVSLUTNING

I en helhetlig logopedisk oppfølging vil en logoped tilpasse behandlingen til hver enkelt person. Vår erfaring er at tekniske hjelpemidler kan prøves ut dersom personen med

taleflytvansker er interessert i det. Noen opplever ingen eller liten effekt, men for noen kan det være del av en større endringsprosess eller fungere som et praktisk supplement til andre teknikker. Gjennom utprøving og drøfting, kan

personen selv gjøre en vurdering av om AAF er noe for vedkommende. En løpende evaluering i samarbeid med logoped kan sikre at bruk av hjelpemidlet kun opprettholdes når det er hensiktsmessig.

Den grunnleggende lese- og skriveopplæringen

av Odd Haugstad

Uunnværlig for deg som arbeider med begynnerlesing

Den grunnleggende lese- og skriveopplæringen
Praktisk/teoretisk innføring

av Odd Haugstad

(400 sider)

Odd Haugstad er en av de fremste praktisk-teoretikerne på dette området i Norge.

Kr. 395,- (fraktfritt tilsendt)

Pedagogisk forlag – Postboks 1043
4687 Kristiansand – Tlf: 92 66 29 45
Faks: 38 04 55 52 – post@pedforlag.no

Neuroaffektiv stammebehandling (1)

Logopæd, psykoterapeut, mpf. Lise Reitz.
Center for Specialundervisning for Voksne
Københavns Kommune

Abstrakt:

Artiklen her er den første af to artikler, som sætter behandlingen af stammen ind i et neuroaffektivt lys. Det er ikke på nogen måde et forsøg på en årsagsforklaring. Det er mere et forsøg på at beskrive, hvad vi som logopæder også skal være opmærksomme på, i forhold til den måde vi mennesker regulerer følelser på, afhængigt af om vi føler os trygge eller utrygge. Vores autonome nervesystem har, udover at styre og regulere vitale kropsfunktioner, også den opgave at afgøre om en given situation føles tryk eller utryk. Denne proces kalder den amerikanske forsker Stephen Porges for neuroception til forskel fra perception, som er en bevidst funktion. Neuroception foregår udenfor vores bevidsthed og har afgørende betydning for, hvordan vi regulerer vores følelser. Jeg vil i denne artikel beskrive Porges polyvagale teori, samt beskrive en neuroaffektiv model – de neuroaffektive kompasser – udarbejdet af den danske psykolog Susan Hart og psykoterapeut Marianne Bentzen.

Artikkelen har blitt publisert først i Dansk Audiologopædi, utgave 4-2015, side 4-14. Del to av denne artikkelserien vil gjengis i neste utgave (juni 2016) av Norsk tidsskrift for logopædi.

Indledning

For nyligt holdt jeg et oplæg på nordisk stammeseminar 2015 om den nyeste epigenetiske forskning, som jeg satte i relation til stammen. Jeg forsøgte at bygge bro mellem den forskning, der viser at måden vi håndtere stress på senere i livet er grundlagt meget tidligt og har rod i epigenetiske metyleringsmekanismer. Efter mit oplæg kom en kvinde op til mig forfærdet over udsigten til, hvordan mit oplæg kunne tolkes. Hun er selv logopæd, mor til et stammende barn og hendes ægtefælle er også stammer. Der er så meget skyld blandt forældre,

sagde denne kvinde og frygtede at denne fokus på tilknytningsmønstret og omsorgsgiverens evne til at regulere barnet, ville bære ved til denne skyld. Det er meget vigtigt for mig at foregribe at denne neuroaffektive tilgang til stammen, bruges i en årsagsforklarende sammenhæng. Der er mig bekendt ikke mange studier, der har undersøgt om stammende børn har tilknytningsproblematikker. Jeg har kendskab til et studie fra Australien (Lau, S.R. et al, 2012), som undersøger dette. Conture og hans forskningsteam har beskæftiget sig med stammende børn og temperament,

Lise Reitz

er cand mag. i logopædi fra Københavns Universitet med bifag i idræt. Har 24 års erfaring som logopæd. Hun har arbejdet i Københavns Kommune i alle årene, ansat på Center for Specialundervisning for Voksne, CSV. De første 6 år med afasi og dysartri og de sidste 18 med mennesker, der stammer, samt med stemmевanskeligheder. Lise Reitz har undervist i voksenstammen på Syddansk Universitet og på Københavns Universitet. Hun er derudover uddannet som psykoterapeut fra EFT-instituttet med særlig interesse for neuroaffektiv terapi og har efteruddannelse i neuroaffektiv terapi hos Susan Hart og Marianne Bentzen, 2014.

Mailadresse: ek7q@buf.kk.dk
Hjemmeside: www.lisereitz.dk

Publikationsliste: Taleåndedrættet, DA, 1999, Neurosemantik i stammeundervisningen, DA, 2003, Stammen og diafragma. McGuire kritisk set, DA, 2007, Svar på McGuires respons på Stammen og diafragma, DA, 2008. Logopædens rolle i arbejdsalliancen, DA, 2013. Selv-omsorg. Et gruppetilbud for stammere – CSV, vinteren 2013-14. 3. nordiske kongres for stammen og løbsk tale. Uppsala, Maj 2014.

samt regulering af følelser og har udviklet The Dual Diathesis-Stressor Model (se Arnold et al, 2011, Karrass et al, 2006 og Walden et al, 2012). Det er i disse studier vist, at stammen hos børn er påvirket af emotionel reaktivitet og manglende følelsesmæssige regulering. Det er dog ikke på baggrund af enkelte studier og kun

et enkelt, der direkte undersøger tilknytningsproblematikker, belæg for at hævde at stammende børn som population, har vanskeligheder med tilknytningen. Min pointe er, at der er både klinisk erfaring og teoretisk belæg for, at det er umådelig vigtigt, hvordan forældre forholder sig til det stammende barn og selve stammen. Børn mærker så tydeligt, hvad forældre kan have og ikke kan have.

En skamfuld oplevelse

Telefonen ringer. AB på 5 år løber hen til telefonen. Begeistret løfter han røret og vil svare på opkaldet. Det er svært. AB har en hård stammen. Der er voldsomme medbevægelser og meget hårde blokeringer. ABs far har det meget svært med den stammen. Han skælder ud, når han hører AB stamme. ”Hvorfor kan du ikke bare sige dit navn?” ABs far nedgør og ydmyger AB over at han ikke bare kan sige noget så simpelt som sit navn. Begejstringen over at kunne svare telefonen, når den ringer, vendes brat til en skamfuld oplevelse.

AB er nu voksen. Han har forladt sit hjemland og er rejst til Danmark for at gøre sin uddannelse færdig. AB har en master i Environmental Economics, som han netop har afsluttet dette år. Nu er AB i gang med at finde sig et arbejde. Han er nødt til at ringe en del rundt til forskellige mulige arbejdsgivere. Han skal præsentere sig i telefonen og vil gerne gøre et godt indtryk. Hver gang AB bare tænker på at skulle lave et opkald, rammes han af en stor angst. Opkaldet opleves som en uoverstigelig udfordring. En kamp, AB ikke føler han har kræfter til at kæmpe. En følelse af, at det bare er for svært.

AB har arbejdet med sin stammen i forskellige sammenhænge og med forskellige tilgange. Fra en radikal adfærdsbehavioristisk til Van Riber. Ingen teknik har kunnet få fat i disse nedbrydende følelser af skam og afmagt.

De neuroaffektive kompasser

Hart & Bentzen bygger deres model på McLeans trenige hjerne. Vores hjerne har gennem evolutionen udviklet sig nedefra-og-op og indefra-og-ud, dvs. vor nye højere dele har udviklet sig fra de lavere og ældre dele. Kropssansninger og følelser har afgørende betydning for vores højere kognitive processer, som vil fremgå af modellen.

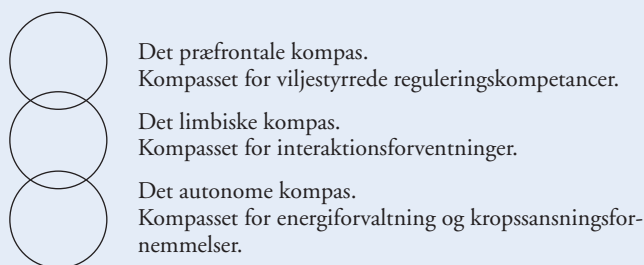
Den trenige hjerne består af hjernestammen – den reptile hjerne, den paleomammale hjerne – den limbiske hjerne og den neomammale – den cortikale og især den præfrontale cortex. Se figur 1.

- Præfrontal cortex
- mentaliserende
- Limbisk
- følende
- Autonom
- sansende

Figur 1. Den trenige hjerne.

De neuroaffektive kompasser er udviklet ud fra den trenige hjerne.

- Det præfrontale kompas.
Kompasset for viljestyrrede reguleringskompetancer.
- Det limbiske kompas.
Kompasset for interaktionsforventninger.
- Det autonome kompas.
Kompasset for energiforvaltning og kropssansningsformemmelser.

Figur 2. De neuroaffektive kompasser. Kilde: Hart og Bentzen (benyttes med tilladelse af forfatterne).

Hvert kompas har sine mentale organiseringsformer og følger i store træk den evolutionsmæssige udvikling. Det autonome kompas kaldes også for protomentalisering, det limbiske for emotionel mentalisering og det præfrontale kompas for rationel mentalisering. Ved fødsel og indtil 2-3 måneders alderen aktiveres det autonome niveau, fra 2-6 måneders alderen bliver det limbiske aktivt og fra ca. 8 måneders alderen modnes det præfrontale. For at udvikle en psykisk fleksibilitet og resiliens (psykisk modstandsdygtighed eller robusthed) er det vigtigt at alle tre organiseringsformer udvikles og integreres i et samarbejdende hele.

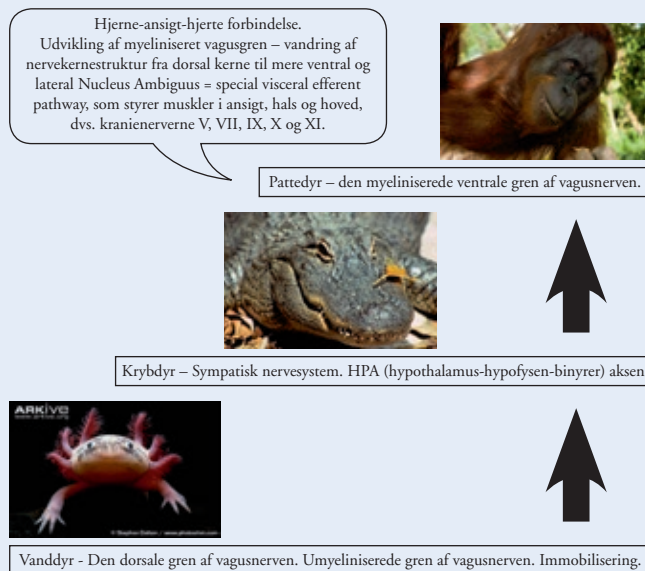
Før jeg går videre med at beskrive de neuroaffektive kompasser vil jeg introducere Porges polyvagale teori, som er en teori over det autonome nervesystems evolutionsmæssige udvikling og specifikt vagusnervens udviklingshistorie (Porges, 2011).

Det autonome nervesystem (ANS) beskrives traditionelt som et tvedelt modsatrettet system, bestående af det sympatiske, som er det aktiverende – kæmp/flygt stresshormonstyret system og det parasympatiske, som er det vegetative, restorative system, styret af vagusnerven primært. Det er den traditionelle opfattelse, at de to systemer arbejder i opposition.

Porges har gennem sin 30 årige forskning i det autonome nervesystem opdaget at denne traditionelle opfattelse ikke er fyldestgørende. Han beskriver derimod at ANS er et hierarkisk opbygget system, som består af tre dele med hver sine adfærds-handlingsstrategier og hvor nyere dele hæmmer ældre dele. Primært handler det om styringen af hjertet. Denne styring er vigtig for vores overlevelse, da det er vigtigt at vi kan regulere hvordan hjertet arbejder. Hvis vi ser på organismers udviklingsmæssige historie, ser vi, at styringen i de tidligste enkeltcelle organismer sker endokrint. Senere i vores udvikling som flercellede organismer styredes hjertet af det dorsale vagale kompleks og som krybdyr blev hjertet styret af det sympatiske nervesystem via det adrenale stresssystem og endelig som pattedyr styredes hjertet via det ventrale vagale kompleks (Porges, 2011, kap. 2 - s. 37).

Da vi udviklede os fra vanddyr til landdyr ændredes gælleanlæg til de nervekerne strukturer, som er fundamentet for the social engagement system og social kommunikation, se figur 3 og 4. Der skete en vandring af nervekernestrukturen fra den dorsale kerne til en mere ventral og lateral kerne, som nu er kendt som Nukleus Ambiguus. Denne nervekerne struktur danner the special visceral efferent pathway, som styrer muskler i ansigt, hals og hoved, dvs. kranienerven V, VII, IX, X og XI. Denne pathway kalder Porges hjerne-ansigt-hjerte forbindelsen (Porges, 2011, kap 2, s. 21).

Fylogenetisk udvikling af vagus nerven og det autonome nervesystem:

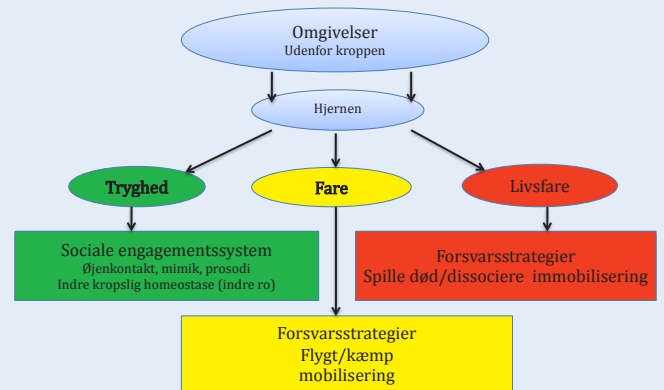

Figur 3. Den evolutionsmæssige udvikling af vagusnerven og det autonome nervesystem.

Som pattedyr fødes vi hjælpeløse og udviklingen af tilknytningsadfærd bliver vores vigtigste overlevelsesstrategi. Og vi udtrykker denne tilknytningsadfærd via *the special efferent pathway* via social kommunikation, dvs. gennem følelser. Med tilknytningssystemet lærer vi at regulere følelser og regulere os mellem menneskeligt via det sociale engagementssystem. Det sociale engagementssystem er således et system, der udvikledes da vi som pattedyr blev afhængige af at bruge social kommunikation, som middel til at regulere vores nervesystem. Vi bruger ansigtsmimik, stemmeføring og hjerterytmen til at udtrykke og aflæse vores engagement med andre mennesker. Se figur 3.

Det er det autonome nervesystems centrale funktion at afgøre om vi føler os trygge eller utrygge ud over at styre vitale funktioner som hjerteslag, vejrtrækning og den indre homeostase. Det autonome nervesystem er for psyken, hvad immunforsvaret er for kroppen. Denne funktion kaldes Porges neuroception (Porges, 2011, kap 1, s. 11).

Neuroception er også det vi kalder ”gut-feeling” eller på dansk maveførmelse. Ud over vores mere bevidste kognition kan vi have en kropslig førmelse af vores tryghedsniveau, som vi er mere eller mindre bevidste om. Problemer opstår når der ikke er overensstemmelse mellem vores vurdering af fare og den reelle fare i en situation. Mange psykologiske problematikker har rod i tilknytningsvanskeligheder, hvor barnet grundet omsorgspersonens egne affektreguleringsvanskeligheder ikke har lært en fleksibel og smidig affektregulering.

Figur 4. Skematisk afbildning af de tre hierarkiske dele af det autonome nervesystem i henhold til Porges polyvagale teori.

”I gennem flere millioner år er den menneskelige hjerne ’designet’ til at kunne synkronisere sig med andre menneskers autonome nervesystem, affektivt afstemme sig med andres limbiske system og tolke andres og egne intentioner

gennem præfrontale strukturer. En moden personlighedsstruktur, der gennem medfølelse, indlevelsevne og refleksion kerer sig om andre, udvikles i første omgang gennem samspillet med de nære tilknytningspersoner. For at mennesket kan udfolde sit personlighedsmæssige potentiale optimalt, har det behov for at blive stimuleret, dvs. synkroniseret, spejlet og rummet, i samspil med andre mennesker, hvilket udvikler hjernens personlighedsmæssige og følelsesmæssige potentiale.” (Hart & Bentzen, 2013, s. 15).

Vores hierarkisk opbyggede ANS fungerer således, at når vi er trygge befinder vi os i vores sociale engagementssystem og bliver vi revet ud af vores tryghedstilstand prøver vi først at regulere os tilbage til en tryghedstilstand med de coping-strategier vi har lært indenfor det sociale engagementssystem. Hvis det ikke lykkedes at gøre os trygge i dette system, vil vi ty til copingsstrategier fra det næstældste system, dvs. stresssystemet med mobilisering og kæmp/flygtadfærd. Hvis det ikke er muligt eller vi føler os fastlåste i en situation, vil vi endelig forlade os på den ældste forsvarsmekanisme, som er immobiliseringsreaktionen.

Vi mennesker gør brug af en pendant til spille død strategien, nemlig dissociering. En del stammere jeg igennem min tid som logopæd har talt med, fortæller om følelsen af at gå væk fra sig selv og situationen i stammeøjeblikket. Angstfølelsen i stammeøjeblikket kan være på højde med en stor eksistentiel angst. En kvinde, jeg arbejdede med, fortalte mig, at den angst hun føler i stammeøjeblikket, er den samme angst hun følte i den situation, hvor hun sad i venteværelse på hospitalet og ventede på at få diagnosen brystkræft eller rask.

Som citatet i forrige afsnit siger, udvikler vi vores evne til at regulere os psykisk gennem samspillet med vores omsorgsgivere og dette sker ved at den voksnes autonome nervesystem regulerer barnets nervesystem. Dette har bl.a Allan Schore beskrevet i sin forskning omkring højre hemisfæres betydning for barnets affektive udvikling. Schore beskriver også i sin seneste bog *The Science of the Art of Psychotherapy* fra 2012 den drejning forskningen har taget fra en dominans af kognitiv psykologi til større fokus på emotioner:

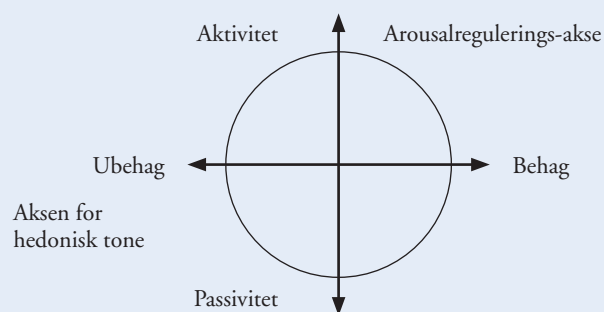
”After three decades of the dominance of cognitive approaches, motivational and emotional processes have roared back into the limelight. A large number of interdisciplinary studies are now converging upon the centrality of the implicit right brain motivational and emotional processes that are essential to adaptive functioning.” (Schore, 2012).

Både Colwyn Trevarthen og Allan Schore argumenterer for, at vi egentlig burde omdøbe det autonome nervesystem til det synkroniserede nervesystem, da vi er langt mere synkroniserede end autonome (Se bl.a Hart & Schwartz, 2008).

Herhjemme i Danmark er det især Susan Hart og Marianne Bentzen, der har taget den interpersonelle neurobiologiske forskning til sig og har gjort et stort arbejde for at udbrede kendskabet til den neuroaffektive tilgang i psykologiske forandringsprocesser. Hart og Bentzen har som tidligere nævnt udviklet de neuroaffektive kompasser, som jeg her i det følgende vil gennemgå.

Det autonome kompas

Kompasset for energiforvaltning og kropssansningsfølelser

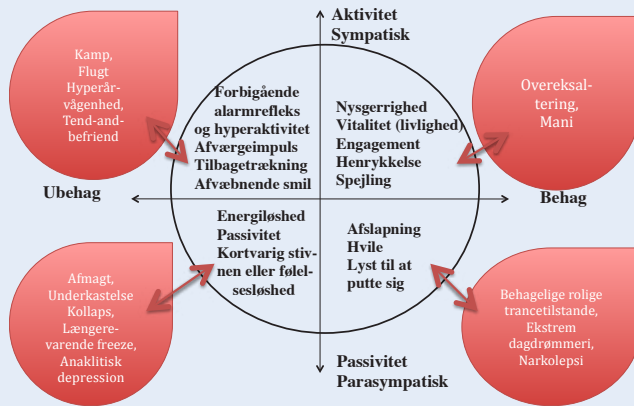
Figur 5. Det autonome kompas. Kilde: Hart og Bentzen (benyttes med tilladelse af forfatterne).

Det første mentale organiseringsniveau modnes fra det sidste trimester af graviditeten til ca. tre måneders alderen. Det autonome nervesystem er personlighedens fysiologiske fundament for overhovedet at sanse noget. Det er hjerne-stammeprocesser, der skaber spontan engagement i verden og de basale kredsløb for opmærksomhed og nærvær har til huse her. Barnet oplever af behag og ubehag (hedoniske tone), i omsorgsgivers måde at forholde sig til barnet på i form af reaktioner på basale behov og barnets autonome processer, er afgørende for barnets senere følelsesmæssige oplevelser og vurderinger, hvilket igen vil influere på barnets tanker og handlinger. Det er herigennem at barnet lærer om ”the felt sense”, altså følelsers kropslige udtryk. Dette har bl.a Damasio skrevet en del om (Damasio, 1999) og Stern beskriver dette i form af vitalitetsaffekter (se Hart & Schwartz, 2008, s. 128).

Kompasset skal læses på den måde, at størrelse og omfang af kompasset er fleksibelt og afhænger af vores evne til at regulere os, ligesom det afhænger af vores medfødte tem-

perament. Som det vil fremgå sidst i den følgende artikel 2, er det også afhængig af epigenetiske faktorer. Barnet har brug for den voksnes udviklede nervesystem til at lære denne regulering. Når vi er inde for væggene i kompasset, evner vi at være i kontakt og regulere os selv. Når vi går uden for kompassets vægge, er vi ikke længere i det sociale engagements system og derfor er det ikke længere muligt at være i kontakt. Vi udvikler derfor selvbeskyttelsesresponsen for forsøgt på at regulere os. Se figur 6.

Det autonome kompas med selvbeskyttelsesresponsen

Figur 6. Det autonome kompas med selvbeskyttelsesresponsen.
 Kilde: Hart og Bentzen (benyttes med tilladelse af forfatterne).

Barbara Fredrickson har i sin forskning beskæftiget sig med den vagale tonus sammenhæng med vores evne til at føle os forbundet med andre mennesker (Kok & Fredrickson, 2010). Hjertets intrinsiske puls er høj (dvs hjertets naturlige puls, når den vagale bremse ikke er på). Dette skyldes den sympatiske aktivering af hjertet. Da vi evolutionsmæssigt gik fra vanddyr til landdyr blev hjertet som nævnt tidligere styret af den sympatiske HPA-akse (intrinsiske puls). Med vandringen af Nucleus Ambiguus og udviklingen af de myeliniserede fibre fra den ventrale vagus, blev det muligt at styre hjertet via vagus nerven (den vagale bremse). Hjertet modtager således fibre fra både den dorsale og den ventrale gren af vagusnerven. Fra Ambiguus kernen sender vagusnerven fibre til Sino-Atrial knuden i hjertet, som hæmmer pulsen. Dette kaldes den vagale bremse og denne aktivering er udtrykt via en måling af respiratorisk sinus arytmia, RSA. Når vi er i det sociale engagementssystem, reguleres hjerteaktiviteten (puls) via den hurtigt reagerende af og på bremseaktivitet styret af den ventrale gren af vagus. Denne styring af pulsen er langt mere hensigtsmæssig end den fortidige langsomme regulering via det autonome sympatiske system, dvs. HPA-aksen (se figur 3). RSA er

udtryk for den variabilitet, der forekommer i puls under henholdsvis indånding og udånding. Under den respiratoriske cyklus er indånding styret af sympatisk aktivitet og udåndingen af parasympatisk aktivitet. Hjertet slår derfor lidt hurtigere under indånding og lidt langsommere under udåndingen. Dette er en helt almindelig rytme og kaldes altså respiratorisk sinus arytmia.

I stressede/pressede situationer (fx telefonopkald, oplæg på arbejde eller studie) stiger sympatisk aktivitet og dermed pulsen. Hvor hurtigt og i hvilken grad vi kan nedregulere denne sympatiske aktivitet vha. parasympatisk aktivitet kaldes hjerteslagsfleksibilitet/variabilitet eller den vagale tonus og bruges som et mål for psykisk resiliens (robusthed og fleksibilitet).

Jo højere variabilitet fra hjerteslag til hjerteslag, jo højere grad af psykisk resiliens (Porges, 2007). Fredrickson beskriver, at mennesker med høj vagal tonus er mere fleksible på flere områder: fysisk ses, at folk er bedre til at regulere deres indre organer, fx glykose regulering og inflammation. De er bedre til at regulere deres opmærksomhed, følelser og adfærd. De er bedre til at begå sig med andre mennesker socialt. Generelt viser forskning, at disse mennesker er mere psykisk fleksible og bedre til at navigere i livets op og ned ture (Fredrickson, 2013, s. 55). Og den vagale tonus er ligesom en muskel mulig at optræne. Dette på trods af at hele dette reguleringsarbejde foregår uden om vores bevidsthed.

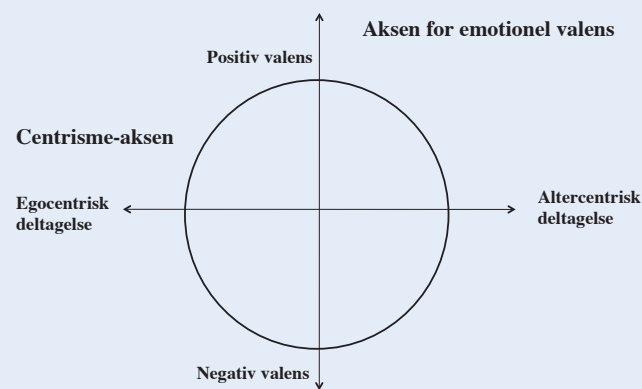
I Fredricksons laboratorium blev den vagale tonus målt hos mennesker i et studiet, der ville måle effekten af Loving-kindness meditation. Fredrickson har valgt at bruge denne meditationsteknik til at fremkalde positive følelser, da det er en kendt og velbeskrevet teknik til fremkaldelse af positive følelser. Ved tilfældig fordeling blev folk enten inddelt i en gruppe, der blev trænet i denne meditationsteknik eller i en gruppe, der var på venteliste til at lære teknikken.

Alle deltagere skulle i dagbogsform beskrive deres dag til dag følelsesmæssige tilstand og sociale samvær. De blev bedt om at angive deres følelsesmæssige tilstand (vha. modified Differential Emotions Scale) og i hvor høj grad de følte sig forbundet med andre mennesker (vha. Russell's UCLA Loneliness Scale) i en periode på 9 uger. Den gruppe, der lærte loving-kindness meditation viste efter et par måneders træning 1 time ugentlig, at deres vagale tonus øgedes og de mennesker, der beskrev den største positive samklang med andre mennesker, viste den største vækst i vagal tonus (Kok & Fredrickson, 2010, Fredrickson, 2013, s. 57).

Vi bruger vores omsorgssystem til at træne den vagale tonus. Når vi fx træner vores evne til selvomsorg, træner vi vores evne til at regulere vores vagale tonus og dermed vores følelser. Når vi arbejder kropsligt og fysiologisk, fx når vi bevidst gør udåndingen langsom, træner vi parasympatisk aktivitet og dermed evnen til at regulere os følelsesmæssigt. Se også kapitlet *The Neurobiology of Attachment*, table 12.6 s. 235 i Cozolino, 2010 for yderligere uddybning af den vagale tonus betydning for følelsesmæssig regulering.

Det limbiske kompas

Det limbiske kompas er kompasset for interaktionsforventninger, dvs. det handler om de internaliserede erfaringer vi har med samværet med andre mennesker. Her spiller de erfaringer vi har med de vigtige omsorgspersoner en stor rolle. Hvis en vigtig omsorgsperson ikke kan indgå i et følelsesmæssigt resonansfelt med barnet, mister barnets nervesystem muligheden for affektiv udvikling.

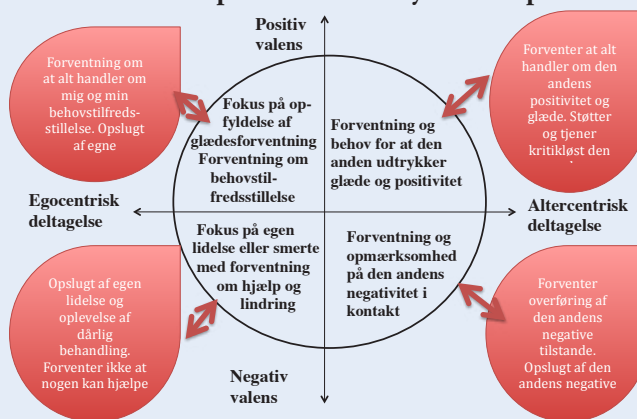
Figur 7. Det limbiske kompas. Kilde: Hart og Bentzen (benyttes med tilladelse af forfatterne).

Vores følelsesmæssige erfaringer med samvær skaber dybe og usproglige forventninger, som udspilles gennem mimik og kropssprog. Dette kompas kortlægger det enkelte menneskes spændvidde mellem positive og negative følelsesoplevelser (valens) og orienteringsfokus (centrisme), dvs. om personen er mest optaget af sin egen eller den andens tilstand og oplevelser (Hart & Bentzen, 2013, s.86). Se også Hart & Schwartz for en beskrivelse af hedonisk tonus og ego- og altercentrisme, kap. 3.

Hvis en person fleksibelt veksler imellem følelsesmæssige reaktioner indenfor hver af de 4 kvadranter og befinder sig indenfor kompassets cirkel, er der tale om en normal reguleringsevne. Hvis der derimod er tale om en fastlåst og reaktioner, der falder udenfor kompasset som

selvbeskyttelsesrespons, er der tale om psykopatologi. Fx kan der være tale om en narcissistisk selvoptagethed i den positive egocentriske selvbeskyttelsesboble. Se figur 8.

Det limbiske kompas med selvbeskyttelsesrespons

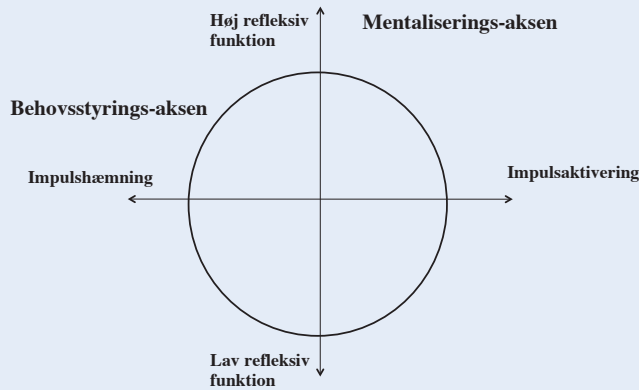
Figur 8. Det limbiske kompas med selvbeskyttelsesrespons. Kilde: Hart og Bentzen (benyttes med tilladelse af forfatterne).

Glæde og vitalitet er her meget vigtige aspekter. Panksepp, som forsker i affektiv neuroscience (Panksepp, 2010, 2012), beskriver leg som det vigtigste følelsesmæssige element og afgørende for en fleksibel vekselvirkning mellem ego- og altercentrisme. Det er igennem leg vi lærer at afstemme os med andre mennesker. Dopamin og hele det dopamindrevne system har hjemme i det limbiske system. Dopamin er vigtig for glædesfølelser – positive følelser. Selvværdsfølelsen er afhængig af omsorgsgivernes evne til at se barnet og gennem forældrenes attitude overfor barnet, danner barnet sin selvoplevelse og følelse af eget værd. Når samspillet er fyldt af glæde og vitalitet bekræftes barnets positive oplevelse af sig selv. Positive følelser har mulighed for at påvirke fysiologisk arousal i det autonome nervesystem i gunstig retning i og med at positive følelser genopretter balancen i ANS efter negative følelser.

Samspillet i det limbiske kompas drejer sig om ”den førsproglige afstemning, fejlafstemning, reparation af afstemning og etablering af en fleksibel balance mellem egocentrisme og altercentrisme, og dermed udviklingen af både den afstemte og tryghedsskabende fællesfølelse og den indviduerende adskillelse” (Hart, 2012, s. 129).

Det limbiske organiseringsniveau udvikler sig fra omkring 3 måneder til 12 måneders alderen.

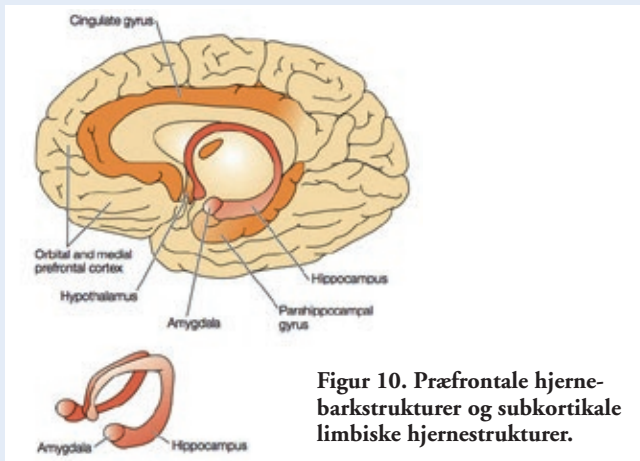
Det præfrontale kompas

Figur 9. Det præfrontale kompas. Kompasset for viljestyrede reguleringskompetancer. Kilde: Hart og Bentzen (benyttes med tilladelse af forfatterne).

Med udviklingen af den neomammale hjerne og i særdeleshed den præfrontale cortex, fik vi evnen til at udvide en følelse til det vi tænker om denne følelse. Anatomisk befinder den præfrontale cortex sig meget tæt på de subkortikale limbiske hjernestrukturer og på de autonome strukturer i hjernestammen og det er den præfrontale cortex, der er ansvarlig for den ultimative affektregulering. Se figur 10.

Den orbitomediale præfrontale cortex (ompfc) udvikles først og kommunikerer tættest med Amygdala og udøver regulerende styring af Amygdala. Den dorsolaterale præfrontale cortex (dlpfc) udvikles senest og modnes helt op til 30 års alderen. Den dorsolaterale cortex kommunikerer tættest med Hippocampus og er styrende for kropssansninger. Den orbitomediale og den dorsolaterale cortex arbejder tæt sammen. Orbitomediale regulerer Amygdala, så den dorsolaterale cortex kan udføre sine funktioner.

Figur 10. Præfrontale hjernebarkstrukturer og subkortikale limbiske hjernestrukturer.

Ompfc er sammen med Insula og den Cingulate hjernebark de ældste og mest primitive områder af hjernebarken. Ompfc befinder sig lige over det limbiske system og er en sammenflettende zone for polysensoriske, somatiske og emotionelle informationer og behandler og sammenholder information fra vores ydre og indre omgivelser. Det hjælper med til at omdanne kompleks social information, fx ansigtsudtryk, gestik og øjenkontakt til meningsfuld information og at sammenholde det med vores følelser og dermed har det en betydning for dannelsen af tilknytningsmønstre. Ompfc har betydning for dannelsen af følelsesmæssige responser og er med i koordineringen af aktivering og balancering af det sympatiske og parasympatiske nervesystem (Cozolino, 2010, s. 228).

Amygdala er en meget tidlig udviklet limbisk nervekerne. Allerede omkring 8 fostermåned er Amygdala så udviklet, at den er i stand til at associere en følelse af frygt med en stimulus. Amygdala er en frygt-censor og monitorerer om sansninger er trygheds- eller frygtskabende. Hvis en sansning vurderes som frygtfuld medierer Amygdala kæmp/flygt responsen via det autonome nervesystem. Ompfc har en dæmpende regulerende indvirkning på Amygdala gennem bevidst opmærksomhed og feedback fra ydre omgivelser. Denne korrespondance og regulerende samspil er oplevelsesafhængigt og er altså formet af vores tidlige læring og hukommelse af, hvad der er frygtsoomt eller trygt for os. Vores tilknytningsmønstre og interaktionserfaringer med andre mennesker er altså indkodet i dette reguleringssamspil (Cozolino, 2010, s. 231).

Cingulate hjernebark er en struktur der er involveret i omsorgsadfærd og empati. Den anteriore cingulate hjernebark udvikles efter fødsel og er oplevelsesafhængig. Når den præfrontale hjernebark begynder sin udvikling omkring 12 måneders alderen, har barnet nået en alder hvor det begynder at udforske verden og har brug for både impulshæmning og -aktivering. De første 4 år handler især om impulsstyring. Fejlafstemning er et nøgleord og socialisering handler om fejlafstemninger og reparationen af fejlafstemninger. Den præfrontale hjernebark sætter os i stand til at få kontrol over primitiv adfærd og refleksprægede og instinktive systemer.

Hart skriver: ”Det er i dette område, at følelsesmæssige og mentale indtryk samles, målrettes og handlinger planlægges. Det er her, mentale billeder kan fastholdes og manipuleres med, og her, planer og forestillinger skabes. Dette område gør det muligt at udvælge en strategi frem for en anden, så det bliver muligt at undertrykke eller styre følel-

ser eller handle anderledes for at kunne håndtere en situation bedre...Udviklingen af den præfrontale cortex betyder, at mennesket begynder at kunne mentalisere, reflektere over sig selv og andre og forstå, hvad der foregår i andre” (Hart, 2012, s. 132).

Det er utrolig vigtigt for vores mentaliseringsevne at kunne fastholde svære, negative følelser for at kunne bearbejde disse. Det er altså vigtigt at barnet lærer at håndtere svære følelser og derved forblive indenfor kompasvæggene. Dette har barnet brug for hjælp til og det er omsorgspersonens egen evne til at forblive indenfor kompasvæggene og dermed regulere barnets nervesystem, der er afgørende. Hvis omsorgspersonen(-erne) ikke kan rumme barnets følelser, fordi det aktiverer omsorgspersonens forsvarsstrategier, vil barnet ikke lære at rumme følelserne selv.

I næste artikel vil jeg beskrive en af de svære følelser, vi ofte møder i arbejdet med stammen, nemlig skamfølelsen. Jeg beskriver hvordan vi kan afhjælpe skamfølelser vha. compassionfokuseret terapi og jeg gennemgår den nyeste forskning indenfor epigenetik. Denne forskning viser betydningen af den tidlige tilknytning især i forbindelse med stresshåndtering.

Litteratur

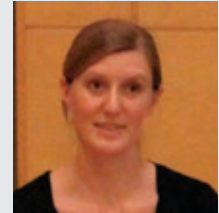
- Arnold, H.S. et al: Emotional reactivity, regulation and childhood stuttering: A behavioral and electrophysiological study. *Journal of Communication Disorders*, 2011, 44, s. 276-293
- Cozolino, L.: *The Neuroscience of Psychotherapy. Healing the Social Brain*, 2010.
- Cromwell, H.C & Panksepp, J.: Rethinking the cognitive revolution from a neural perspective: How overuse/misuse of the term 'cognition' and the neglect of affective controls in behavioral neuroscience could be delaying progress in understanding the BrainMind. *Neuroscience and Bio-behavioral Reviews* 35, 2011, 2026-2035.
- Damasio, A. R.: *The Feeling of What Happens: Body, Emotion and the Making of Consciousness*, 1999.
- Fredrickson, B.: *Love 2.0*, 2013.
- Hart, S. & Bentzen, M.: *Jagten på de nonspecifikke faktorer i psykoterapi med børn*, 2013.
- Hart, S.: *Neuroaffektive psykoterapi med voksne*, 2012.
- Hart, S. & Schwartz, R.: *Fra interaktion til relation*, 2008.
- Karrass, J. Et al, Relation of emotional reactivity and regulation to childhood stuttering, *Journal of Communication Disorder*, 2006, 39, s.402-423.
- Kok, B. E. & Fredrickson, B: Upward spirals of the heart: Autonomic flexibility, as indexed by vagal tonus, reciprocally and prospectively predicts positive emotions and social connectedness. *Biological Psychology*, 85 (2010) 432–436.
- Lau, S.R. et al: Parenting styles and attachment in school-ages children who stutter. *Journal of Communication Disorders*, 2012, 45, s. 98-110.
- Panksepp, J.: Affective neuroscience of the emotional BrainMind: evolutionary perspectives and implications for understanding depression. *Dialogues in Clinical Neuroscience*, Vol 12, no. 4, 2010.
- Panksepp, J: What is an emotional feeling? Lessons about affective origins from cross-species neuroscience. *Motiv Emot*, 2012, 36:4-15.
- Porges, S.W.: *The Polyvagal Theory*, 2011.
- Porges, S.W.: *The Polyvagal Perspective*, *Biological Psychology* 74, 116-143, 2007.
- Schore, A. N.: *The Science of the Art of Psychotherapy*, 2012.
- Walden, T.A. et al: Dual Diathesis-Stressor model of emotional and linguistic contributions to developmental stuttering. 2012, *Journal of Abnormal Child Psychology*, 40, s. 633-644.

Spesifikke språkvansker – en begrepsavklaring

Artikkelen er skrevet på oppdrag fra Utdanningsdirektoratet høsten 2015 for å gi en kort oversikt over fagfeltet spesifikke språkvansker per i dag. Den er et bakgrunnsdokument som skal danne et grunnlag for Utdanningsdirektoratets oppfølging av eksisterende tiltak knyttet til forebygging og avhjelping av spesifikke språkvansker hos barn og unge i alderen 0–24 år. Siktemålet med dette prosjektet er å bidra til en bedre koordinert innsats på feltet ved å fokusere på tiltak som virker for gruppen barn, ungdom og unge voksne med spesifikke språkvansker. Prosjektet er en del av et større oppdrag departementene ga fem direktorater (Utdanningsdirektoratet, Arbeids- og velferdsdirektoratet, Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet, Helse- direktoratet og Integrerings- og mangfoldsdirektoratet) i 2014. Her er det overordnede målet å fremme bedre samarbeid om utsatte barn og unge mellom 0–24 år i stat og kommune med en målsetting om at flere skal lykkes i skolen, kunne fullføre videregående opplæring og dermed bedre deres mulighet for varig tilknytning til arbeidslivet.

Anne-Lise Rygvold
Førstemanuensis, ISP, UiO
E-post: a.l.rygvold@isp.uio.no

Marianne Klem
PhD, Seniorrådgiver, Statped
E-post: marianne.klem@statped.no

Hva er spesifikke språkvansker (SSV)

Språkvansker handler i denne sammenhengen om barn og unge som strever med å tilegne seg språket. De kan ha vansker knyttet til å forstå hva andre sier, uttrykke seg og bruke språket slik man forventer ut fra alderen. Betegnelsen spesifikke språkvansker brukes om barn og unge med *uventede* og vedvarende språkvansker (Leonard, 2014; Bishop, 2006), som ikke kan forklares med andre former for funksjonsnedsettelse. Spesifikke språkvansker innebærer med andre ord at det er et misforhold mellom språklige ferdigheter og barnets fungering på andre utviklingsområder.

Det er viktig å understreke at dette ikke handler om utfordringer med å tilegne seg flere språk, som i en tospråklig utvikling, men med å tilegne seg språket som symbolsystem og bruke det på en adekvat måte. Hos tospråklige barn identifiseres ofte spesifikke språkvansker noe senere enn hos enspråklige fordi problemet lett kan oppfattes som svak utvikling av andrespråket, fremfor

symptomer på spesifikke språkvansker (Bjerkan, Monsrud & Thurman-Moe, 2013). Grunnleggende vansker med språktilegnelsen vil komme til uttrykk i alle barnets talespråk, selv om de kan vise seg på noe ulike måter i førstespråket og andrespråket avhengig av typer språk (Leonard, 2014; Kohnert, 2010).

Identifisering av spesifikke språkvansker

Barn som strever med språktilegnelsen blir som oftest oppdaget tidlig hvis de strever med å produsere språklidene. Slike problemer er enkle å avdekke, men innebærer ikke nødvendigvis at barnet har spesifikke språkvansker. Språklidvansker kan være en del av vanskebildet ved SSV, men slike vansker kan også opptre isolert. Det er derfor viktig å skille mellom språk og tale når man skal identifisere språkvansker fordi det har store konsekvenser for hvilke tiltak som iverksettes. Spesifikke språkvansker blir vanligvis også avgrenset fra generelle språkvansker, som er språklige problemer assosiert med eller som kan forklares ut fra andre

utviklingsforstyrrelser. Grenseoppgangen mellom disse to kategoriene av språkvansker er imidlertid ikke entydig (Leonard, 2014; Bishop, 2014). I tillegg er det uklare grenseoppganger mellom normal variasjon i typisk språkutvikling, forsinket språkutvikling og språkvansker (Bishop, 2014).

Spesifikke språkvansker brukes som en samlebetegnelse, og omfatter mange ulike ytringsformer og grader av språklige vansker. Det er vanskelig å identifisere SSV på en pålitelig måte før i 4-5 årsalder (APA, 2013, Beitchman & Brownlie, 2014). En av hovedutfordringene når man skal identifisere språkvansker ligger i at problemene ikke handler om et enten/eller, men heller om *grad* av vansker (Marshall & Messaoud-Galusi, 2010; Bishop, 2014), og i dag er det ingen «gullstandard» for å identifisere SSV. Definisjoner som avgrensar hvem disse barna er, hvilke språklige modaliteter som er rammet og på hvilket grunnlag de er identifisert, er langt fra entydige. På tross av dette defineres spesifikke språkvansker vanligvis ut fra et sett inklusjons- og eksklusjonskriterier, men med varierende grenseverdier og presisjonsnivå for de gitte kriteriene i ulike studier og diagnosemanualer. Leonards (1998; 2014) og Bishops (2006) definisjoner er imidlertid mye brukt i litteraturen. Om et språkproblem skal betegnes som spesifikt understreker begge at språkferdighetene må være betydelig svakere enn hva som er forventet ut fra alder og kognitiv fungering. Videre er det et krav at non-verbale ferdigheter grovt sett skal være innenfor normalvariasjonen. Språkvanskene skal heller ikke skyldes hørselsproblem, munnmotoriske avvik, andre utviklingsforstyrrelser eller hjerneskade. Kravet om «normale» non-verbale ferdigheter, er om diskutert og et lite forskningsmessig forankret kriterium (Plante, 1998; Norbury & Paul, 2015). Flere studier viser at barn og voksne med SSV har et fall i non-verbal IQ over tid (Tomblin, Freese & Records, 1992; Botting, 2005). En metastudie (Gallinat & Spaulding, 2014) viste, på tross av varierende resultater, at barn med SSV som gruppe skåret lavere enn typisk utviklede barn på non-verbale tester. Slike resultater kan tyde på at noe svakere non-verbal kognisjon er en del av det kliniske bildet til barn med SSV. I dag diskuteres da også hensiktsmessigheten ved å bruke spesifikke språkvansker som betegnelse i og med at dette indikerer at svake språkferdigheter er den eneste begrensningen disse barna og ungdommene har (Ebbels, 2014).

I internasjonal forskningslitteratur omtales denne språkproblematikken oftest som Specific Language Impairment (SLI), men termer som Language Impairment (LI), Language disorder, Primary language impairment (PLI) med mer er også betegnelser som ofte brukes om denne typen vansker (Bishop, 2014). Forskningslitteraturens store variasjon i bruk av betegnelser om den samme populasjonen og mangfoldet av kriterier som brukes for å avgrense spesifikke språkvansker opp mot det som oppfattes som variasjoner innen typisk utvikling, skaper nødvendigvis utfordringer i både praktisk-klinisk arbeid og forskningssammenheng.

Omfang av SSV

Spesifikke språkvansker er ikke en like kjent problematikk i barnehage og skole som andre utviklingsforstyrrelser slik som eksempelvis ADHD eller autismespekterforstyrrelser (Bishop 2014; Bishop et al, 2012).

Spesifikke språkvansker er imidlertid ikke et uvanlig problem. Det er vanlig å angi at ca. 7 % av 5-åringene har slike vansker (Tomblin et al 1997; Leonard, 2014). I og med at vanskene for de fleste fortsetter inn i skolealder, vil det si at man statistisk kan finne 1 til 2 elever med SSV i hver klasse. Estimering av forekomst er imidlertid nært knyttet til den enkelte studies definisjon av spesifikke språkvansker, med de valg som da er foretatt når det gjelder grenseverdier og hvilke vansker man legger til grunn (Leonard, 2014).

Årsaksforhold

Det er fortsatt ingen sikker kunnskap om årsakene til spesifikke språkvansker. Evidens fra blant annet tvillingstudier indikerer at SSV har en genetisk komponent (Hayiou-Thomas, 2008). Men i og med at spesifikke språkvansker er en paraplybetegnelse som omfatter en mangeartet gruppe barn med uforklarte språklige vansker, er det sannsynlig at årsaksfaktorene også er sammensatte (Bishop, 2014; Leonard 2014; Norbury & Paul, 2015). Spesifikke språkvansker hos barn beskrives gjerne som en kompleks multifaktoriell utviklingsvanske (Hesketh & Conti-Ramsden, 2013) med mange potensielle årsaker fordi språktilegnelsen skjer i et samspill mellom genetiske, nevrologiske, biologiske og miljømessige faktorer (Clark & Kamhi, 2010; Bishop, 2014). Det handler slik sett om en biologisk sårbarhet hvor miljøet kan spille en avgjørende rolle når det gjelder å fremme eller hemme barnets utviklingspotensial og

fungering i dagliglivet (Hagtvet & Horn, 2012).

Hvordan kommer vanskene til uttrykk

Betegnelsen spesifikke språkvansker brukes om en heterogen gruppe barn og unge. De lingvistiske vanskene denne gruppen har, kan komme til uttrykk på forskjellige måter hos den enkelte (Law et al 1998). Språkvanskene har både ulike uttrykksformer og varierer fra milde til mer alvorlige problemer. Problemet kan innebære vansker med språkets form og meningsinnhold (fonologi, syntaks, morfologi og semantikk) eller bruk (pragmatikk), i hvilken som helst kombinasjon (ASHA, 1993). Språkvansker er heller ingen statisk vanske, noe som betyr at hvordan vanskene kommer til uttrykk vil endres med stigende alder. Det er likevel noen språklige fellestrekk som synes å gå igjen:

- Språkutviklingen starter sent, de første ordene kommer gjerne etter hva som er forventet i typisk språkutvikling. Ordforrådsutviklingen går sakte, og selv etter at barnet har tilegnet seg et grunnleggende ordforråd er dette vanligvis mer begrenset enn hos typisk utviklede jevnaldrende. De viser en mindre stabil ordlæring enn jevnaldrende, «glemmer» ord raskere og kan streve med å gjenkalle ord de har lært. I tillegg bruker de gjerne mer upresise ord (dings, greie, ting) og strever med å tilegne seg mer abstrakte ord og metaforer (Norbury & Paul, 2015; Hulme & Snowling 2009).
- Å sette sammen ord til setninger skjer senere enn forventet. De bruker enklere setninger og gjør mer grammatiske feil enn sine jevnaldrende både i førskolealder og gjennom skolealderen (Leonard, 2014; Simonsen & Bjerkan, 1998).
- Vanskeligheter med å bruke språket i sosial kommunikasjon. Strev med å fortelle sammenhengende om en hendelse eller en historie, og med å delta i likeverdige dialoger med jevnaldrende. Dette kan også få negative følger i det at barna/ungdommene får mindre erfaring i å bruke språket kommunikativt i samspill med andre (Kaderavek, 2015).
- Vansker knyttet til språkforståelse, noe som kan være krevende å oppdage uten formell språkkartlegging. Uoppdagede språkforståelsesvansker kan tilsynelatende fremstå som fagvansker, atferdsvansker eller samhandlingsvansker (Bishop, 2014).
- Mindre interesse for språklige aktiviteter, eksempelvis samlingsstund i barnehagen og det å bli lest for, er et ikke-språklig kjennetegn som synes å gå igjen. I skolealder kan barn og unge streve med å forstå instruksjoner og felles beskjeder i klasserommet.
- Barna synes å bearbeide språklig informasjon saktere enn typisk utviklede barn (Hulme & Snowling, 2009).

Spesifikke språkvansker i et utviklingsperspektiv

Spesifikke språkvansker vil ofte vedvare inn i ungdoms- og voksen alder, selv om det må understrekes at det her er store individuelle variasjoner. Prognosen er bedre for barn som har lettere grad av språkvansker enn for de som har vansker av mer omfattende og alvorlig karakter, særlig om vanskene i stor grad berører språkforståelsen (Norbury & Paul, 2015). Dersom et barn viser språkvansker inn i skolealder er det liten sannsynlighet for at barnet vil «vokse av seg vanskene»/ta igjen sine jevnaldrende (Beitchman & Brownlie, 2014; Rice & Hoffman, 2015). I denne sammenhengen er det imidlertid vesentlig å understreke at prognosen er avhengig av mange samvirkende faktorer utover alvorlighetsgrad, deriblant hvordan barnet blir møtt og hvordan det tilrettelegges for språklig, faglig, og sosial utvikling og mestring i hverdagen (Hagtvet, 1997; Durkin, Mok, Conti-Ramsden, 2015).

Vanskebildet for barn med spesifikke språkvansker endres også med stigende alder. Hverdagsspråket mestres i større grad, mens skolerelaterte og mer avanserte språklige aktiviteter kan fortsatt være utfordrende. Det er bred enighet om at barn med språkvansker som vedvarer inn i skolealder, har en økt risiko for språk- og leserelaterte vansker (Snowling & Hulme, 2009). Selv om et barn i førskolealder tilsynelatende har «vokst ut av» sine språkvansker, kan vanskene komme til syne som svake lese- og skriveferdigheter i skolealderen (Stothard, Snowling, Bishop, Chipchase & Kaplan, 1998). Det er her viktig å understreke at selv om et barn med språkvansker mestrer teknisk lesing (avkodning), kan det være problematisk å forstå en tekst. Både språkvanskene i seg selv og problemer med lesing, får konsekvenser for læring og gir økt risiko for fagvansker i skolen (Durkin, Mok, Conti-Ramsden, 2015; Bishop & Snowling, 2004).

Videre bekrefter evidens fra longitudinelle studier at barn med spesifikke språkvansker har en forhøyet risiko for psykososiale vansker senere i livet (Yew & O’Kearney, 2013). Hulme og Snowling (2009;129) påpeker at: «*Problems in understanding or producing language are among the most frustrating and isolating handicap a child can experience*». Denne gruppen barn og unge synes å streve mer med sosialt samspill enn jevnaldrende uten språkvansker, blant annet finner man at de har færre venner og svakere sosiale ferdigheter enn sine jevnaldrende, og dette mønsteret synes å opprettholdes gjennom skolealderen (Leonard, 2014; St Clair et al, 2011).

Samtidig rapporteres en økt grad av emosjonelle problemer hos barn og unge med spesifikke språkvansker sammenliknet med sine jevnaldrende, med en høyere forekomst av blant annet symptomer på angst og depresjon (Conti-Ramsden & Botting, 2008).

Dette betyr ikke nødvendigvis at språkvanskene er den direkte årsaken til psykososiale vansker (Leonard, 2014). Blant annet finner man også barn med SSV som ikke viser symptomer på psykososiale vansker senere i utviklingen (Snowling et al, 2006; Conti-Ramsden, 2013). Mekanismene i sammenhengen mellom språkvansker og psykososiale vansker er per i dag fortsatt lite forskningsmessig belyst, men den høye graden av samvariasjon tilsier at også barn henvist for psykososiale vansker bør utredes for språkvansker i tillegg (Norbury & Paul, 2015).

Behov for helhetlig tilnærming

Som nevnt innledningsvis er spesifikke språkvansker en relativt lite kjent problematikk og på mange måter er en skjult vanske (Ottem & Lian, 2008). Barnas språkvansker kommer til uttrykk på ulike måter og varierer også i omfang, alvorlighetsgrad og på hvilken måte barnets fungering i dagliglivet er berørt. Som vist kan det å streve med språket også ha konsekvenser langt utover det rent språklige, hvilket understreker viktigheten av en helhetlig tilrettelegging (Beitchman & Brownlie, 2014). Ut fra en slik tankegang understreker blant annet Beitchman & Brownlie (2014: 54) at tiltak gjerne organiseres etter tre generelle prinsipper, hvor tiltakene rettes mot:

- Barnets språklige ferdigheter (ulike aspekter ved språkutviklingen).
- Miljøet, dvs. tilrettelegging for at miljøet i større grad er rustet til å ivareta barnets behov, samt fokus på gode strategier for læring og tilgang til kompenserende lære- og hjelpemidler.
- Forebygging av sekundære vansker; eksempelvis sosiale og emosjonelle vansker som kan opptre sammen med eller som en konsekvens av det å streve med språket.

Antagelsen er at man ved en helhetlig tilnærming til språkindervensjoner vil kunne gi nødvendig støtte til barnets språkutvikling, avhjelpe vanskene ved hjelp av kompenserende strategier og samtidig minimere risikoen for sekundærvansker.

Referanser

- American Speech-Language-Hearing Association (ASHA). (1993). Definitions of communication disorders and variations. Hentet fra: <http://www.asha.org/docs/html/RP1993-00208.html> (12.02.14)
- American Psychiatric Association (APA) (2013): Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th edition: DSM V). Washington, DC: American Psychiatric Publishing.
- Beitchman, J. H. & Brownlie, E. B. (2014). Language disorders in children and adolescent. (Vol 28). Boston: Hogrefe Publishing
- Botting, N. (2005). Non-verbal cognitive development and language impairment. *Journal of child psychology and psychiatry*, 46(3), 317-326.
- Bishop, D. V. (2006). What causes specific language impairment in children? *Current directions in psychological science*, 15(5), 217-221.
- Bishop, D. V. M. (2014). Ten questions about terminology for children with unexplained language problems. *International Journal of Language and Communication Disorders* Vol. 49 (4), 381 – 415.
- Bishop, D. V., Clark, B., Conti-Ramsden, G., Norbury, C. F., & Snowling, M. J. (2012). RALLI: An internet campaign for raising awareness of language learning impairments. *Child Language Teaching and Therapy*, 28(3), 259-262.
- Bishop, D. V., & Snowling, M. J. (2004). Developmental dyslexia and specific language impairment: Same or different? *Psychological bulletin*, 130(6), 858.
- Bjerkan, K.M., Monsrud, M.-B., Thurmann-Moe, A.-C. (2013). *Ordførråd hos flerspråklige barn. - Pedagogiske og spesialpedagogiske utfordringer*. Oslo: Gyldendal Norsk forlag.
- Catts, H. W., Fey, M. E., Weismer, S. E., & Bridges, M. S. (2014) The relation between language and reading abilities. I Tomblin, B. & Nippold, M. A. (eds). *Understanding Individual Differences in Language Development Across The School Years*. New York: Psychology Press
- Clark, M. K., Kamhi, A. G. (2010). Child language disorders. I Stone, J.H., Blouin, M. (red), *international encyclopedia of rehabilitation*. Hentet fra: <http://cirrie.buffalo.edu/encyclopedia/en/article/31/> (14.04.14).

- Conti-Ramsden, G. & Botting, N. (2008). Emotional health in adolescents with and without a history of specific language impairment (SLI). *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(5), 516-525. doi: 10.1111/j.1469-7610.2007.01858.x
- Conti-Ramsden, G. (2013). Commentary: Increased risk of later emotional and behavioural problems in children with SLI—reflections on Yew and O’Kearney (2013). *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 54(5), 525-526.
- Durkin, K., Mok, P. L., & Conti-Ramsden, G. (2015). Core subjects at the end of primary school: identifying and explaining relative strengths of children with specific language impairment (SLI). *International Journal of Language & Communication Disorders*, 50(2), 226-240.
- Ebbels, S. (ed.) (2014). Introducing the SLI debate. *International Journal of Language and communication disorders*, 49(4), 377-380.
- Gallinat, E., & Spaulding, T. J. (2014). Differences in the performance of children with specific language impairment and their typically developing peers on nonverbal cognitive tests: A meta-analysis. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 57(4), 1363-1382.
- Hagtvet, B. E. (1997). Prediksjon i spesialpedagogisk praksis. Teoretiske premisser og empirisk evidens. *Nordisk tidsskrift for Specialpedagogikk*, 75(4), 150-163.
- Hagtvet, B.E., & Horn, E. (2012): Tidlig forebyggende innsats med fokus på språket. I. Befring, E. og Tangen, R.(red). Spesialpedagogikk, Oslo: Cappelen Damm
- Hayiou-Thomas, M. E. (2008). Genetic and environmental influences on early speech, language and literacy development. *Journal of Communication Disorders*, 41(5), 397-408.
- Hesketh A, Conti-Ramsden G (2013) Memory and Language in Middle Childhood in Individuals with a History of Specific Language Impairment. *PLoS ONE* 8(2): e56314. doi:10.1371/journal.pone.0056314
- Hulme, C., & Snowling, M. J. (2009). *Developmental disorders of language learning and cognition*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Kaderavek, J. N. (2015). *Language disorders in children. Fundamental concepts of assessment and intervention. Second edition*. New Jersey: Pearson.
- Kohnert, K. (2010). Bilingual children with primary language impairment: Issues, evidence and implications for clinical actions. *Journal of Communication Disorders*, 43(6), 456-473.
- Law, J., Boyle, J., Harris, F., & Harkness, A. (1998). Screening for speech and language delay: a systematic review of the literature. *Health technology assessment*, 2(9), 1-184.
- Leonard, L. B. (1998). *Children with specific language impairment*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Leonard, L. B. (2014). *Children with specific language impairment*. Second edition. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Marshall, C. R., & Messaoud-Galusi, S. (2010). Developmental disorders of language and literacy: special issue. *British Journal of Developmental Psychology*, 28(1), 1-4. doi: 10.1348/026151009X485162
- Norbury, C.F., Paul, R. (2015). Disorders of speech, language and communication. I Thapar, A., Pine, D.S., Leckman, J.F, Scott, S., Snowling, M.J., Taylor, E. (red.). *Rutter’s Child and adolescent Psychiatry. Sixth edition*. (683-701). Chichester, UK: John Wiley & Sons
- Ottm, E., Lian, A. (2008). Spesifikke språkvansker I. I Bele, I. (red). *Språkvansker*. Oslo: Cappelen Damm.
- Plante, E. (1998). Criteria for SLI The Stark and Tallal Legacy and Beyond. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 41(4), 951-957.
- Rice, M., Hoffman, L. (2015). Predicting Vocabulary Growth in Children With and Without Specific Language Impairment: A Longitudinal Study From 2; 6 to 21 Years of Age. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, Vol. 58, 345-359. doi:10.1044/2015_JSLHR-L-14-0150
- Simonsen, H. G., & Bjerkan, K. M. (1998). Testing past tense inflection in Norwegian: a diagnostic tool for identifying SLI children? *International Journal of Applied Linguistics*, 8(2), 251-270.
- Snowling, M.J. & Hulme, C. (2011). Evidence-based Interventions for Reading and Language Difficulties: Creating a Virtuous Circle. *British Journal of Educational Psychology*, 81, 1-23 DOI:10.1111/j.2044-8279.2010.02014.x
- St Clair, M. C., Pickles, A., Durkin, K., & Conti-Ramsden, G. (2011). A longitudinal study of behavioral, emotional and social difficulties in individuals with a history of specific language impairment (SLI). *Journal of Communication Disorders*, 44(2), 186-199.
- Stothard, S. E., Snowling, M. J., Bishop, D., Chipchase, B. B., & Kaplan, C. A. (1998). Language-impaired preschoolers: A follow-up into adolescence. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 41(2), 407-418.
- Tomblin, J. B., Records, N. L., Buckwalter, P., Zhang, X., Smith, E., & O’Brien, M. (1997). Prevalence of specific language impairment in kindergarten children. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 40(6), 1245-1260.
- Tomblin, J. B., Freese, P. R., & Records, N. L. (1992). Diagnosing specific language impairment in adults for the purpose of pedigree analysis. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 35(4), 832-843.
- Yew, S.G.K., & O’Kearney, R. (2013). Emotional and behavioural outcomes later in childhood and adolescence for children with specific language impairments: meta-analyses of controlled prospective studies. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 54, 516-524.

PHYSICA

ONLINE JOURNALSYSTEM

Elektronisk oppgjør til HELFO
Ingen cd/minnepinne - send direkte med få tastetrykk

Tilpasset logopeder
Meget godt mottatt blant logopeder

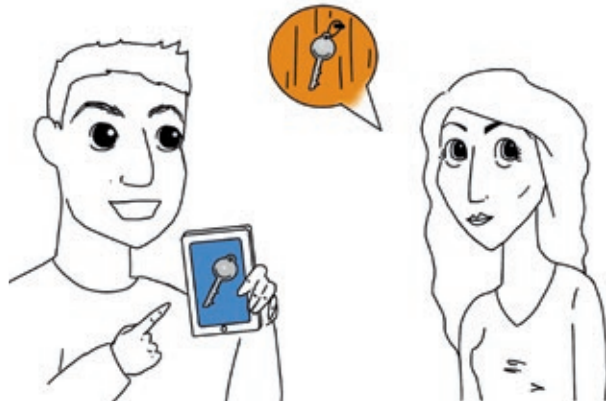
Brukerstøtte
Inkludert i alle våre abonnement

Kontakt oss
35 05 79 10
www.physica.no

Partner med norsk **helsenett**

Bruk av nettbrett for mennesker med afasi

Oppsummering og avslutning av prosjektet «kommunikasjon er så mangt»

«Kommunikasjon er så mangt» er et modellprosjekt som er finansiert gjennom Extrastiftelsen med Afasiforbundet som søkerorganisasjon. Prosjektlederne jobber ved Molde voksenopplæringscenter. Hensikten med prosjektet har vært å få erfaringer med bruk av nettbrett i kommunikasjon for voksne med afasi, for så å lage materiell som personen med afasi, pårørende eller fagfolk kan ha nytte av.

I denne artikkelen vil vi presentere bakgrunn for og resultat av prosjektet. I prosjektet har vi også reflektert omkring behov for og organisering av opplæring. Selv om dette ikke i utgangspunktet var tema for vårt prosjekt, vil vi beskrive og drøfte de utfordringene vi ser at kommunene står overfor når det gjelder nettopp dette.

Lisbeth S. Sørensen og Randi Gunnerød

Begge er spesialpedagoger ved Molde voksenopplæringscenter, som har i flere år arbeidet med voksne som har fått språk- og talevansker etter ervervet sykdom av ulik art.

Kontakt e-post:
randi.gunneroed@molde.kommune.no
lisbeth.sorensen@molde.kommune.no

Bakgrunnen for å gjennomføre prosjektet:

Molde voksenopplæringscenter har hatt ASK (alternativt supplementerende kommunikasjon) som satsningsområde de siste årene. Et av områdene vi har hatt spesielt fokus på, er hvordan mennesker med afasi kan nyttiggjøre seg nettbrett for å oppnå best mulig funksjons- og mestringsevne, selvstendighet og deltagelse sosialt og i samfunnet for øvrig. Vi skrev en artikkel om dette i fagtidsskriftet «Logopeden» 4/13 og mottok flere henvendelser etter dette. Vi opplevde et stort behov for støttemateriell, informasjonsmateriell og tips for personer med afasi, pårørende og fagfolk. Nettbrett er teknologi som de fleste mennesker i Norge etter hvert har et forhold til og har erfaring med. Til tross for at mange kan bruke nettbrett, er kunnskap og erfaring om å bruke det som hjelpemiddel mindre. For mange ligger det en stor motivasjon i å beherske det alminnelige og det normale. I motsetning til mer tradisjonelle hjelpemidler, kan mennesker med ulike behov for støtte/kompensering nå ta i bruk helt alminnelige løsninger. Mange voksne med afasi er lite interessert i å få plassert et hjelpemiddel godt synlig i stua eller ta det med ut på handletur. Nettbrett på stuebordet eller under armen er et vanlig syn som ikke vekker oppsikt. Snøball film og ISAAC Norge har med støtte fra Extrastiftelsen produsert korte informasjonsfilmer om mennesker som bruker ASK i ulike livssituasjoner. En av disse filmene: «forandringer i livet» handler nettopp om dette.

Filmen «forandringer i livet» kan ses på <https://vimeo.com/119542203>

Vi har erfart blant våre elever at bruk av nettbrett kan bidra til at daglig kommunikasjon blir styrket. Det har vært mange meninger og ulike konklusjoner om nytten av kommunikasjonshjelpemidler for mennesker med afasi. Vår erfaring med nettbrett har vært, at ved å tone ned ønsket/kravet om å produsere tale har vi åpnet for andre veier til kommunikasjon. Det å kunne åpne og vise værmeldinga for området en har hytte i, vise bilde av den nye båten, vise på kalenderen at niesa i Fredrikstad hadde bursdag forrige uke, se på og like Facebook-statusen til barna, sette sammen en handleliste i meny-appen og sende SMS til ektefelle, gjør at en deltar og setter dagsorden i hverdagen.

Organisering av prosjektet

Vi inviterte medlemmer i Trondheim og omegn afasiforening til et kurs i bruk av nettbrett. Kurset heter «Kommunikasjon er så mangt – bruk av nettbrett for selvstendighet og deltakelse i hverdagen». Målsetningen med samlingene var å:

- gi deltakerne ferdigheter i bruk av nettbrett for å supplere og støtte kommunikasjon
- oppnå større mulighet til selvstendighet og deltakelse i hverdagen.

Det viste seg å være stor interesse for et slikt kurs og mange aktuelle kandidater meldte seg. Vi valgte ut seks personer som utgjorde prosjektgruppa. I tillegg til disse deltok logopeder som er i daglig kontakt med deltakerne på samlinger og bidro med verdifulle innspill. Vi gjennomførte fire helgesamlinger med deltakerne. På samlingene jobbet vi med bruk av nettbrett, ulike apper, innstillinger med mer.

Erfaringer

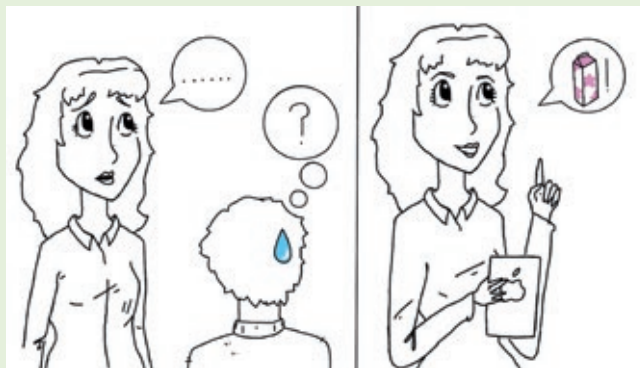
Vi hadde individuelle samtaler med alle deltakerne før, underveis og etter samlingene. Vi ønsket informasjon om hva de mente om opplegget, eventuell effekt, og råd og tips vi kunne ta med oss videre i arbeidet. Det som blir beskrevet videre bygger på disse samtalene i tillegg til observasjoner vi gjorde underveis.

Hver samling gikk over to dager med totalt 13 timer inkludert pauser og lunsj. Alle deltakerne framhevet at god tid var en viktig suksessfaktor når de skulle lære å bruke nettbrettet. Vi vekslet mellom demonstrasjon av ulike apper, innstillinger etc., gruppeveiledning og indi-

viduell veiledning. Vår erfaring er at demonstrasjon og felles undervisning fungerer når noe skal presenteres, men individuell veiledning er svært viktig. Dette er også noe deltakerne har presisert.

Flere av deltakerne sa at de syntes det var litt for lenge mellom samlingene. Ikke alle hadde noen de kunne spørre om hjelp når de sto fast og trengte litt bistand for å jobbe videre med det de hadde lært på kurset, og da ble det lenge å vente til neste samling. En av deltakerne hadde med seg logopeden sin på alle samlingene og det var tydelig at det ga økt utbytte.

I prosjektet har vi ikke jobbet med apper for trening av språklige ferdigheter. Vi har hatt fokus på nyttige «hverdagsapper» som skal gi en effekt gjennom å være brukbar her og nå. Eksempler på slike apper er notater, bilder, handleliste, yr, kart etc. Hovedmålet i prosjektet har vært at ut i fra de utfordringene den enkelte har, skal vi finne bruksmåter på nettbrettet som i noen grad kan kompensere for det som er vanskelig. Etter prosjektet oppga alle at de brukte iPaden mer enn tidligere og på andre områder enn før. Alle sier de har stor nytte og glede av å bruke nettbrett.

Oppfølging og hjelp

Som sagt i innledningen har vi gjort oss erfaringer med organisering av opplæring og behov for opplæring som vi ønsker å bringe videre. Dette bygger på erfaringer fra prosjektet, men også erfaringer fra vårt daglige arbeid ved Molde voksenopplæringscenter. Gjennom de artiklene vi har skrevet og i støttemateriellet har vi framhevet at nettbrett er allemannseie og at terskelen for bruk ikke er så høy. Vi ønsker å nyansere dette noe. Alle personene med afasi vi har møtt, har hatt behov for systematisk og grundig opplæring. Ingen av deltakerne i vårt prosjekt

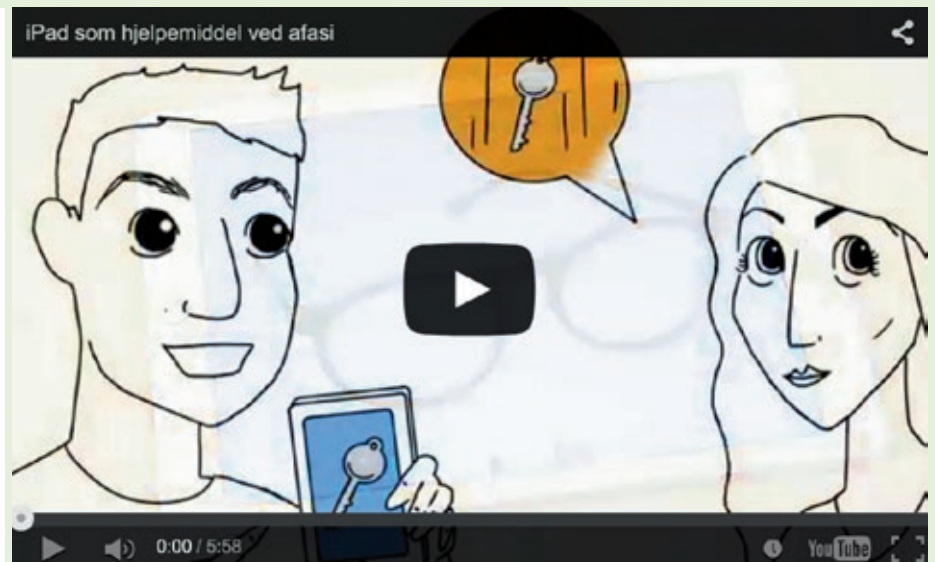
hadde undervisning etter opplæringsloven. Gjennom kontakt med ulike kommuner ser vi at det varierer i hvor stor grad en får tilbud om voksenopplæring i slike situasjoner. I vår kommune får en vedtak om spesialundervisning etter en sakkyndig vurdering fra PPT dersom det foreligger behov for slik opplæring. Mange med afasi har behov for opplæring i alternativ og supplerende kommunikasjon enten midlertidig eller varig. Gjenvinning av tale, lese og skriveferdigheter gjennom behandling hos logoped vil være målet for de fleste. Mange mennesker med afasi vil allikevel ha behov for kompensatoriske hjelpemidler. I dette arbeidet er voksenopplæringen en viktig aktør.

Støttmateriell

Ut fra de erfaringene vi gjorde og de tilbakemeldingene vi fikk, har vi laget et idehefte som vi håper at kan gi inspirasjon og ideer til å komme i gang med å utnytte nettbrett og smarttelefon for mennesker med afasi eller andre typer kommunikasjonsvansker. I tillegg til ideheftet har vi laget film med smakebiter på enkle funksjoner og tips. (Både filmen og ideheftet finnes på afasiforbundets hjemmesider.)

Mange tenker ikke på at de praktiske løsningene nettbrettet og mobilen representerer for de fleste, også er nyttig og brukbart for de som har behov for ekstra støtte. Tradisjonelle hjelpemidler for kommunikasjon er ofte vanskelige å tilrettelegge og å lære å bruke. Da vi søkte etter deltakere til prosjektet vårt, fikk vi flere forespørsler fra folk som hadde avanserte kommunikasjons-hjelpemidler liggende. De hadde fått hjelp til å søke hjelpemiddelsentralen om disse, men aldri fått opplæring i å bruke dem. Vår erfaring med avanserte kommunikasjons-hjelpemidler er at dersom en skal lykkes med bruken av disse, krever det mye både av bruker og tilrettelegger. Erfaringene med bruk av slike kommunikasjons-hjelpemidler for mennesker med afasi, er heller ikke entydig positive.

Vi ønsket å ta i bruk allmenn teknologi som også mange som får afasi er godt kjent med. Det at dette er allmannseie gjør også at mulighetene for å få hjelp er store. Alle, både barnebarn og voksenopplæringa har etterhvert god kompetanse i å bruke nettbrett og mobiltelefon, og kan hjelpe dersom personen med afasi står fast. Ideheftet skal være med på å vise hvilke muligheter som ligger tilgjengelig uten store anstrengelser eller investeringer.

Ideheftet og film kan lastes ned fra www.afasi.no

Disputas Monica I. Norvik Knoph

Foto: Torje Høland/ULO

Cand. Ed. og logoped MNLL Monica I. Norvik Knoph disputerte torsdag 10. desember 2015 ved Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo, for graden ph.d. Tittelen på hennes avhandling er *Language assessment and therapy for verb production impairments in multilingual aphasia*, og er den første om flerspråklighet og afasi i Norge. Veiledere har vært professor Hanne Gram Simonsen, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo og Marianne Lind, Statped sørøst. Bedømmelseskomitéen bestod av professor Mira Goral, Lehman College (andreopponent), professor Kristian Emil Kristoffersen, Universitetet i Oslo (administrator) og professor Lyndsey Nickels, Macquarie University (førsteopponent).

Disputasen ble holdt i ærverdige Gamle festsal i universitetets Domus Academica i Karl Johans gate i Oslo, og tradisjon tro startet dagen med prøveforelesning. Monica hadde fått oppgitt tittelen «How does Bybee's 'usage-based' theory relate to other linguistic theories, and what implications does it have for aphasia rehabilitation?» for forelesningen. Monica påpekte at en teori om språk ikke kan være i konflikt med de psykologiske realitetene ved hvordan vi lærer og prosesserer språk.

Forskning på afasi har vært viktig for lingvistiske teorier, fordi man kan studere for eksempel hvordan enkelte strukturer ved språket kan rammes, mens andre ikke berøres. Bybees teori er en kognitiv lingvistisk teori som Monica redegjorde for i kontrast til generativ lingvistikk. Generativ lingvistikk antar at vi har en universalgrammatikk klart skilt fra andre ikke-lingvistiske moduler i hjernen. Det har vært vanlig å definere afasi ut fra generativ lingvistikk, for eksempel ut fra den såkalte trebeskjæringshypotesen, der man ser for seg at en ytring bygges opp som en syntaktisk trestruktur, og at afasi vil «beskjære» spesifikke grener på dette treet. Brocas og Wernickes afasi blir eksempler på underdeling i dette systemet, og det gir et tiltalende ryddig bilde av språket som system. Man er mer opptatt av hvilke språkstrukturer en person innehar (kompetanse), enn det personen faktisk klarer å bruke (performans). Kognitiv lingvistikk er på den andre siden koblet til evidens om kognisjon og hjernen uten å være domenespesifikk, og antar at mange av hjernens funksjoner, som for eksempel persepsjon, er knyttet til språk. Dette åpner opp for at vi må vurdere forskjellige årsaker til for eksempel ordleting, som nedsett arbeidshukommelse og kognitiv overbelastning. Ordleting blir da heller ikke et statisk fenomen, og dette

kan være med på å forklare den variasjonen vi ofte opplever hos afasirammede. Man antar at det er språk i bruk, de språklige erfaringene vi gjør oss gjennom livet, som driver og utvikler systemet. I følge Bybee vil språklige tegn vi utsettes for lagres som fonologiske enheter i hukommelsen, sammen med semantiske trekk og språklige og ikke-språklige kontekster de brukes i, og vi generaliserer regler ut fra disse. Dermed blir frekvens et viktig begrep: jo mer vi støter på et fenomen, jo bedre lagres det. Jo oftere vi aktiverer det, jo sterkere blir den kognitive representasjonen. Monica koblet dette blant annet til David Howards funn om at *repetition in the presence of the picture (RIPP)* ga bedre resultater målt ved benevning enn *semantic feature analysis (SFA)*, antagelig fordi RIPP er en såpass enkel aktivitet at man rekker å eksponeres for det samme ordet et større antall ganger i løpet av en logopedtime. I denne teorien er det heller ikke et skarpt skille mellom leksikalske enheter og grammatikk, og både enkeltord og fraser lagres. Alt dette språklige materialet er knyttet sammen i nettverk, og større nettverk gjør det lettere å aktivere. Dette kan tale for tilnærminger som SFA, der det å styrke nettverksforbindelsen mellom ord står sentralt, som Monica selv har brukt som metode i sitt doktorgradsarbeid. Det er altså mye ved denne teorien som kan gi viktige implikasjoner for afasirehabilitering.

Etter en godkjent prøveforelesning forsvarte Monica sin avhandling offentlig. Hun sammenfattet selv prosjektet før samtalen startet. Avhandlingen består av en kappe og fire vitenskapelige artikler:

Knoph, Monica (2011). Language assessment of a Farsi–Norwegian bilingual speaker with aphasia. *Clinical Linguistics & Phonetics*. ISSN 0269-9206. 25(6-7), s 530-539

Knoph, Monica I. K. (2013). Language intervention in Arabic–English bilingual aphasia: A case study. *Aphasiology*. ISSN 0268-7038. 27(12), s 1440- 1458. doi: 10.1080/02687038.2013.832139

Knoph, Monica I. Norvik; Lind, Marianne & Simonsen, Hanne Gram (2015). Semantic feature analysis targeting verbs in a quadrilingual speaker with aphasia. *Aphasiology*. ISSN 0268-7038. 29(12), s 1473-1496 . doi: 10.1080/02687038.2015.1049583

Foto: Terje Hestad/UiO

Knoph, Monica I. Norvik; Simonsen, Hanne Gram & Lind, Marianne (innsendt). Verb production treatment in sentence contexts in fluent and nonfluent multilingual aphasia. *Bilingualism: Language and Cognition*

Monica forklarte at ettersom det ikke finnes avhandlinger på dette temaet i Norge fra før, ønsket hun å formulere brede forskningsspørsmål, men hun hadde et spesielt fokus på om språktrening på ett språk kan overføres til et annet, eller om slik trening kan hemme et annet språk. Opponentene påpekte også at Monicas arbeid dekker flere omfattende felt. Flerspråklighet er et stort felt i seg selv, og det finnes ulike teorier og lite klare svar på hvordan afasi påvirker ulike språk hos en person. Monica har dessuten deltager i studien med ulike afasityper, svært ulike språk, ulikt antall språk og ulike språkhistorie. Dette fører til at resultatene også må forklare i lys av alle disse forskjellene. Hun har, uten å være lingvist, skrevet avhandlingen ved et lingvistisk institutt, der det å forklare resultatene i lys av lingvistiske teorier var et selvfølgelig krav. I tillegg var det viktig for Monica å knytte arbeidet til logopedisk relevant og gjennomførbar kartlegging og intervensjon, som i seg selv er et mer enn stort nok tema for en avhandling. Opponentene stilte krevende spørsmål som i stor grad gikk inn på detaljer ved studiene, noe Monica taklet med stor ro. En interessant diskusjon for klinikerne salen dreide seg om begrensninger og muligheter ved Bilingual Aphasia Test, og utfordringen med at man sjelden har gode data på personens ferdigheter i språkene som ikke er førstespråk.

Vi gratulerer Monica så mye med doktorgraden!

Ingvild Røste og Anne Katherine Hvistendahl

I can

Ich kann

Je peux

Puedo

Enklere å lære flere språk

- Lese- og skrivestøtte for engelsk, tysk, fransk og spansk
- Nyttig for alle som vil lære fremmedspråk
- Godkjent som hjelpemiddel av NAV

Vil du vite mer? Kontakt oss på skole@lingit.no

JJ Design • Jj.no

Telefon: 73 60 59 22

Årsmøte og kurs i Møre og Romsdal med fokus på nye munnmotoriske hjelpemidler

27. januar 2016 hadde Møre og Romsdal regionslag kurs og årsmøte. Det har de siste to årene vært arrangert workshop med ulike emner og lokale forelesere. I år var det Liv-Anne Innerdal som startet med å dele logopediske tips og ideer fra sin praksis. Logoped Arne Klykken demonstrerte blant annet sitt selvlagde data-program om å skrive med stavelser, noe som har vært et uløst problem på datafronten.

Logoped
Bjarte Høydal

Etter lunsj var det «lansering» av nye munnmotoriske treningshjelpemidler, som firmaet Letsip AS og logoped Bjarte Høydal har utviklet. Dette er produkter for barn og voksne som av ulike grunner har lammelser, skeiv-utviklinger eller sensorisk nedsatt funksjon av tale, kommunikasjon, spising, har vansker med å drikke eller som sikler.

Tanken på et helhetlig menneske og at oralmuskulaturen henger sammen med hele kroppen ligger til grunn for utvikling av de nye produktene. Letsip AS har hatt tett

samarbeid med TAKO-senteret ved Lovisenberg sykehus når de har utviklet produktene. Logoped Pamela Åsten og spesialfysioterapeut Malik Mahic ved TAKO-senteret har gitt helt nødvendig faglig bistand.

Barn og voksne er svært forskjellige, og en metode som fungerer for noen kan ikke alltid brukes på andre. Da de produktene som finnes på markedet i dag ikke fungerer for alle, har Bjarte Høydal sammen med tannteknikerne Dag og Ole Jakob Djupvik utviklet nye treningshjelpemidler. Hjelpemidlene har logoped Høydal prøvd ut på pasienter med nedsatt oralmotorisk funksjon som han behandler i sin logopedpraksis. Gjennom arbeid og erfaring med barn som har nedsatt oralmotorisk funksjon, har det blitt tydelig at overleppens funksjon har viktig innvirkning på svelging. Hele buccinatormekanismen med blant annet overleppen og kinnenes trykk mot midtlinjen fører til økt vakuum som er nødvendig for god og sikker svelging.

Dette er i og for seg en kjent sak for de som jobber spesifikt med denne problematikken. Likevel er det få treningshjelpemidler på markedet som kan avhjelpe dette problemet.

Letsip er det første produktet de utviklet. Dette er et helt nytt sugerørsmunnstykke som passiviserer tungens rigide bevegelser og har en tungestopper. Tungestopperen er patentert. Ved hjelp av sugerøret kan barnet gå fra å patte på sugerøret, til å suge på en riktig måte. For de minste barna er det laget gjenger på munnstykket slik at det passer direkte på smoothie-posene fra butikken. Konsistensen er viktig for at drikken ikke skal gå i luftveiene og at barna ikke skal få vegring mot å få noe i munnen. Når et nytt drikkemønster er etablert, kan en gradvis gå mot tynnere konsistens. Forsiktighet og tålmodighet er viktig, å ikke presse barnet til å drikke, men heller friste barnet slik at det ønsker å få tak i mer fra munnstykket. Noen barn kan ganske raskt gå fra tåteflaske via «Letsip» til kopp eller vanlig sugerør. Andre må ha dette som vedlikehold og trening for å beholde god sugeteknikk og ikke gli tilbake til gamle mønster. Flere barn har prøvd det nye sugerøret som passer fra 7-9 mnd alder, men munnstykket kan passe for personer i alle aldre, og fungerer like godt for barn som unge.

Det andre produktet «Orbicul» består av mange varianter av en åpen munnskjerm. Nesten all frontal-muskulatur er festet til m. orbicularis oris som er ringmuskulatur rundt munnåpningen. Leppene er derfor sentrale i behandlingen av hypotoni eller paretisk muskulatur.

Utprøving av dette hjelpemidlet tyder på at barn og voksne får:

- Sterkere og mer aktiv overleppe og kinn
- Bedre munnlukke
- Mindre sikling
- Bedre drikke-, spise- og sugefunksjon
- Tydeligere tale og bedre mimikk

Grupper som kan ha behov for slik trening:

- Personer med Down syndrom
- Personer med CP (30-40 %)
- Personer med generell hypotoni
- Personer med dyspraksi, dysartri, dysfagi
- Undervektige
- Personer med leppe-kjeve-gane spalte
- Personer med Parkinson sykdom
- Slag- eller traumepasienter

Størrelsen på **Orbicul** varierer både for å øke vanskegraden og for å kunne nå den mer perifere muskulaturen i munn og kinn. Vi ser at mange er munnpustere, og hjelpemiddelet fører til at de ikke får klaustrofobiske opplevelser under trening. De kan puste når de vil og det er lett for logopeden å se om tungen beveger seg i rette bevegelser gjennom åpningen. Ved munnlukketrening unngår vi at det oppstår vakuum. Hvis man setter på et vibrerende håndtak fører stimuleringen til betydelig økt muskelaktivitet. De minste utgavene av Orbicul kan også brukes som stimuleringsverktøy ved orofacial reguleringsterapi, der det lettere oppnås likt trykk for alle som gjennomfører terapien på samme pasient.

Ulike varianter og muligheter for individuell tilpasning blir i dag prøvd ut av mange brukere. Tungetrenere er laget i svært stor størrelse for at brukerne lettere kan klare å finne kulen i munnen, og flytte den i ønsket retning ut i fra hva en trener på. Kanskje kan dette erstatte ganeplater for noen?

Alle produktene blir i dag laget i materiale som er godkjent for bruk i munnen. Letsip AS har patentsøkt alle produktene og selger produktene sine på www.letsip.no

Ved lanseringen fikk logopeder fra Møre og Romsdal Logopedlag kjøpe produktene til kostpris. Produktene gikk unna og de litt over 30 logopedene som hadde møtt opp denne dagen hadde kjøpt nesten 200 forskjellige produkter. «Det var en helt overveldende respons fra fagmiljøet om at vi har satset rett på å utvikle munnmotoriske hjelpemiddel i Norge», smiler en av gründerne, logoped MNLL Bjarte Høydal.

*Styret i Møre og Romsdal
ved Lisbeth Vinje Tøsse og Bjarte Høydal*

Referat fra

Års- og medlemsmøte OLL, februar 2016

OLLs års- og medlemsmøte ble også i år holdt på Diakonhjemmet – hvor et av styremedlemmene har sin arbeidsplass. Styreleder i OLL, Live Günter, gikk gjennom årsmeldingen for 2015, presenterte styret og aktiviteter som er gjennomført i året som er gått. OLL har et aktivt styre, som hvert år arrangerer to fagkvelder og ett dagskurs – i tillegg til å tilby faglig innhold på årsmøtet. Etter redegjørelsen ble det avholdt valg, med bytte av leder og valg av ett nytt styremedlem.

Deretter var det en god pause med pizza og «mingling», en hyggelig arena å treffe kolleger man ikke møter så ofte.

Etter pausen var Jannicke Karlsen, logoped MNLL og førsteamanuensis ved høyskolen i Østfold, klar til å foredra om sin doktorgradsavhandling «Språk og lesing hos minoritetsspråklige barn i barnehage og skole. Faktorer som støtter språk og lesing på andrespråket hos barn med urdu/panjabi som morsmål: en longitudinell oppfølging fra barnehage til andre klasse». Karlsens doktorgradsarbeid er artikkelbasert, og i kveldens foredrag snakket hun om tre av avhandlingens fire artikler.

Jannicke Karlsen, logoped MNLL og ph.d.

Noen av spørsmålene hun har stilt seg i sitt arbeid, er: Hva er det som er viktig for minoritetsspråklige barns utvikling av andrespråket? Og, sammenlignet med majoritetsspråklige, er det de samme faktorene som er viktige i språkutviklingen, og ligner de to språkutviklingsløpene på hverandre?

I de tre artiklene Karlsen presenterte, så hun blant annet på ordforrådsutvikling, narrativ produksjon og utvikling av lese- og lytteforståelse. Minoritetsspråklige barn skårer ofte svakt på ordforrådstester, og vi vet at det er en klar sammenheng mellom ordforråd og senere leseforståelse og skolefaglige ferdigheter. Det vil derfor være nyttig å vite noe om hvilke faktorer som har betydning for nettopp dette området. Blant funnene til Karlsen var at antall bøker hjemme og alder for introduksjon til andrespråket er av betydning for ordforrådet, i tillegg til at morsmålsordforrådet prediker utviklingen av andrespråksordforrådet. Antall bøker hjemme var en viktigere faktor for språkutviklingen til minoritetsspråklige enn for majoritetsspråklige.

Karlsen fant også at det var mange likheter i språkutviklingen til minoritetsspråklige og majoritetsspråklige, men betydelige forskjeller i språkferdigheter. Denne forskjellen holder seg stabil fra barnehagealder til andre klasse. Alfabetkunnskap og avkoding læres relativt raskt av begge grupper, men det er en sterkere sammenheng mellom avkoding og leseforståelse blant minoritetsspråklige. Tidlige språkferdigheter, eksponering for andrespråket, antall bøker hjemme og mors utdanning forklarer minoritetsspråklige barns språkferdigheter, og det er stort sett de samme faktorene som er viktig for de to gruppene. Karlsen fremhevet at det er flere faktorer som kan være forklarende både for å forstå forskjeller mellom minoritetsspråklige og majoritetsspråklige barns språkutvikling, og for å forklare språkutvikling generelt. Både sosioøkonomisk status og kognitive ferdigheter ble nevnt som faktorer det ville være interessant å se nærmere på.

Jannicke Vøyne

Årsmøte og kurs i Rogaland Logopedlag

I motsetning til foregående år med todagers kurs og overnatting fredag og lørdag, hadde Rogaland Logopedlag i år dagskurs på Utstein kloster hotell torsdag 21. januar.

Dagen ble brukt til temaet «Epilepsi og språkvansker». Christiane Sørensen fra Statens Senter for Epilepsi, og Silje Systad, stipendiat ved institutt for spesialpedagogikk, UiO, hadde et inspirerende og lærerikt foredrag. Før en nydelig lunsj på hotellet gikk de gjennom litt teori og forskning om epilepsi, historikk og nevrologi. Etter lunsj gav de oss mange historier om forskjellige barn som mistet språklige ferdigheter, beskrev Landau-Kleffner syndrom og Rolandisk epilepsi (BCECTS) som er to av de språklige diagnosene epilepsi kan føre til.

I tillegg til symptomer som kan føre til mistanke om ulike typer epilepsi, og særlig nattlig epileptisk aktivitet, kom de inn på tiltak og tilrettelegging for disse barna. Vi hadde en lærerik og interessant dag.

Årsmøtet hadde 23 deltakere og gikk rolig for seg. I tillegg til årsmøtesakene, var det meldt inn ønske om diskusjon rundt «Hva kan NLL og RLL gjøre for å rekruttere flere logopeder». Det kom flere innspill som refereres i årsmøtereferatet og legges på nettsiden, og det blir styret som må gripe tak i det de ønsker å gjøre noe med.

Christiane Sørensen og Silje Systad.

Årsmøtet ble avsluttet med nydelig treretters middag på Utstein Kloster hotell.

Inger Lea

Referat fra

Kurs og årsmøte i Bu-Te-Ve Logopedlag 21.01.16

BuTeVe logopedlag avholdt årsmøte 21.01.16 på Active Hotel på Nøtterøy. I forkant av årsmøtet hadde vi et totimers kurs om IKT, med spesialpedagog Ellen Cecilie Romstad. Hun er driveren av Facebook-profilen «L1 – Ellens beste skoleapper og litt til», og har et brennende engasjement for bruk av nettbrett og apper i undervisningen. Foredraget hadde hun kalt «Språk er makt – og gir oss tilgang til verden».

Hun startet med en gjennomgang av «Det pedagogiske hjulet» (The Pedagogy Wheel V4.0) utviklet av Allen Carrington fra Australia. Dette er nå oversatt til 19 språk, der i blant norsk (av Ellen Romstad). Hjulet deler appene inn i ulike kategorier: huske/forstå, bruke/

anvende, analysere, evaluere og skape. Målet er at elevene selv skal kunne bruke og forstå appene de jobber med for selv å kunne produsere og skape noe. For oss som logoped er det viktig å velge apper som passer til læringsnivå og læringsmål for den enkelte elev eller gruppe vi jobber med.

Videre gikk hun inn på apper som var direkte rettet mot logopeders arbeid, under temaene artikulasjon, lese- og skrivevansker, stamming og afasi. Vi fikk også se deler av disse appene i bruk. Ellen Romstad holdt et inspirerende foredrag og det er nok flere enn undertegnede elever som kommer til å få et mer variert innhold i undervisningen fremover.

Vi anbefaler alle å ta en titt på Facebook-profilen til Ellen Romstad der det er mange gode forslag til apper og bruk av disse; <https://facebook.com/L1ellen>

Etter kurset var det årsmøte med gjennomgang av styrets årsberetning og regnskap.

I tillegg kom det flere gode innspill fra medlemmer og det ble avholdt valg. Styremedlemmer ble takket av og nye valgt. Det nye styret ser frem til å starte jobbingen sammen for å utvikle BuTeVe til et enda mer aktivt regionslag.

*Styret i BuTeVe logopedlag
v/ Siri Sandland og Stine Dalen Fidjeland*

3. - 4. november 2016

Kursavgift:

Kr. 1.000,- (inkl. lunsj)
Kr. 250,- (inkl. lunsj) for
logopedistudenter

Bindende påmelding:

3. oktober

Påmelding via nett:

kurs.statped.no

Fullstendig program vil
etter hvert bli å finne på
www.statped.no og
kurs.statped.no

Kurset holdes i
Bredtvetveien 4, Oslo

**Vel møtt på
Afasidagene i
Oslo 2016!**

Kontaktpersoner: Marianne Lind: marianne.lind@statped.no,
Line Haaland-Johansen: line.haaland-johansen@statped.no

Afasiteamet i Statped sørøst arrangerer tradisjonen tro sine årlige afasidager, et praksisrettet kurs om afasi. Benytt sjansen til å høre om praksiserfaringer og forskning, og å utveksle erfaringer med andre logopeder som arbeider i afasifeltet.

03.11., kl. 10-16: Afasigrupper i praksis

- Gill Pearl, logoped, Speakeasy, UK (www.buryspeakeasy.org.uk)
- Melanie Kirmess, logoped, forsker ved Sunnaas sykehus HF og førsteamanuensis ved ISP, Universitetet i Oslo
- Line Haaland-Johansen, logoped, afasiteamet, Statped sørøst

04.11., kl. 9-15: Afasilogopedisk praksis

Monica Norvik Knoph, logoped, forsker ved Multiling, UiO: Hva gjør jeg nå? Utfordringer og tips i arbeid med flerspråklige personer med afasi.

Karianne Berg, logoped, stipendiat ved NTNU: Samhandling mellom logopeder og personer med afasi: beskrivelser av logopedisk praksis

Ingvild Røste, logoped, lektor ved ISP, UiO: Kan du fortelle meg hva som skjer på dette bildet? Muntlig tekstproduksjon i klinisk praksis.

Hva skjer på praksisfeltet? Kortforedrag ved logopeder. (Gi oss beskjed hvis du har erfaringer du ønsker å dele, se e-post under.)

Med forbehold om endringer.

NLLs ETTERUTDANNINGSKURS OG LANDSMØTE 2016

Logopedisk tiltaksarbeid Scandic Hotel Parken ÅLESUND 09.–12. juni 2016

TORSDAG 09. JUNI 2016

Kl. 0930–1030 Registrering

Kl. 1030–1100 Åpning av kurset v/**Møre og Romsdal Logopedlag** og leder av fagutvalget
Anne-Lise Rygvold

Kl. 1100–1200 *Dan Einarsen Wollstad*
Å leve med språkvansker
Mor og spesialpedagog *Siv Einarsen Wollstad*
Et foreldreperspektiv på spesifikke språkvansker

Kl. 1200–1300 Lunsj

Kl. 1300–1415 Psykolog *Sissel Ingvaldsen*, Statped sørøst
Konsekvenser av å leve med språkvansker - hvordan møter vi dette?

Kl. 1415–1515 Kaffe

Kl. 1515–1700 SLT Dr. *Susan Ebbels*, Moor House School & College
The current evidence base for school-aged children with language impairments

FREDAG 10. JUNI 2016

Kl. 0900–1000 Professor Susanna Simberg, Åbo Akademi/ISP, UiO

Förebyggande av röststörningar och röstergonomi

Kl. 1000–1030 Kaffe

Kl. 1030–1200 *PARALLELLE SESJONER*
(velg én av disse)

* SLT dr. *Janet Webster*, University of Newcastle
Work-shop: *NARNIA – narrative intervention in aphasia*

* SLT dr. *Susan Ebbels*, Moor House
Work-shop: *Introduction to Shape Coding for teaching grammar to children with language impairment*

* Professor Susanna Simberg, Åbo Akademi
Work-shop: *Yrkesrelaterade röststörningar - vanligare än du tror*

Kl. 1200–1300 Lunsj

Kl. 1300–1430 *PARALLELLE SESJONER*
(velg én av disse)
* Dr. Webster
* Prof. Ebbels
* Prof. Simberg

Kl. 1430–1500 Kaffe
Utstilling av materiale og læremidler:
orientering og demonstrasjoner

Kl. 1500–1800 Landsmøte i Norsk Logopedlag

LØRDAG 11. JUNI 2016

Kl. 0900–1230 Landsmøtet fortsetter

Kl. 1230–1400 Lunsj

Kl. 1400–1530 Kortforedrag (eget program deles ut på kursstedet). Sammendrag sendes fagutvalget innen 08.04.16, se **

- Kl. 1530–1600 Kaffe og plakater (posters)
- Kl. 1600–1730 Kortforedrag fortsetter
- Kl. 2000 Festmiddag (separat påmelding og betaling)

SØNDAG 12. JUNI 2016

- Kl. 1000–1130 Logoped *Marit Carolin Clausen*,
Syddansk Universitet
*Barn med språklydvansker –
klassifisering og intervensjonstiltak*

- Kl. 1130–1200 Kaffe
- Kl. 1200–1300 Marit Carolin Clausen fortsetter
- Kl. 1300–1315 Avslutning av kurset

Det tas forbehold om endringer i kursprogrammet.

**** Kortforedrag**

Forslag til kortforedrag/plakater må sendes på e-post til fagutvalget innen **8. april 2016**. Sammendraget skal være på maks. 200 ord.

Det blir satt av 30 minutter til hvert kortforedrag (20 minutter til selve foredraget og 10 minutter til spørsmål og forflytning). Målet med denne sesjonen er å bidra til å formidle logopeders praktiske og teoretiske erfaringer og forskning til kollegaer fra hele landet. Derfor vil vi oppfordre **alle** til å legge fram modeller, metoder, forskning, kasus, praksisbeskrivelser og spørsmål fra egen faglig-praktiske hverdag.

Forelesernes lysark legges ut til nedlastning på nettsidene i forkant av kurset, og vil ikke bli distribuert i Ålesund.

Priser for deltagelse på Landsmøte og kurs i 2016**Kursavgift** (inkl. lunsj og kaffe/te)

	Før 2/4-16	Etter 2/4-16
Medlemmer NLL	Kr 3000,-	Kr 3700,-
Ikke-medlemmer NLL	Kr 3600,-	Kr 4300,-
Studenter	Kr 1500,-	Kr 2000,-
Dagpakke medlemmer NLL	Kr 1500,-	Kr 1800,-
Dagpakke ikke-medlemmer NLL	Kr 1800,-	Kr 2000,-

Påmelding til kurset gjøres på NLLs hjemmeside fra 15. januar 2016. Du får faktura tilsendt etter påmelding. Vi oppfordrer deltakerne å bestille hotell samtidig som de melder seg på kurset. Medlemmer i NLL kan benytte seg av den gunstige avtalen laget har gjort med Scandic Hotel Parken.

Har du spørsmål kan du ta kontakt med:**Anne-Lise Rygvold**

Institutt for spesialpedagogikk, UiO
Tlf: 22 85 80 78 – E-post: a.l.rygvold@isp.uio.no

Monica I. N. Knoph

MultiLing, UiO
Tlf: 22 84 49 08 – E-post: monica.knoph@iln.uio.no

Marianne Klem

Statped sørøst
Tlf: 22 90 28 82 – E-post: marianne.klem@statped.no

KORT OMTALE AV FORELESERNE PÅ ETTERUTDANNINGSKURSET I 2016

Dan Einarsen Wollstad

Dan er ungdomsrepresentant for Dysleksi Sunnmøre og han har spesifikke språkvansker. Denne diagnosen fikk han i 4-årsalderen. Dan deler sine erfaringer og opplevelser på hvordan det har vært og er å leve med språkvansker. I dag er Dan 24 år og jobber som bilmekaniker.

Siv Einarsen Wollstad

Siv er mor til Dan og er lærer/spesialpedagog. Hun var med på å starte foreldreforeningen for barn med spesifikke språkvansker på nasjonalt nivå, og senere lokallaget i Ålesund. I dag sitter hun i styret for Dysleksi Sunnmøre. Siv vil snakke om sine erfaringer og tanker om hvordan det er å være forelder til et barn med språkvansker.

Sissel Ingvaldsen

er utdannet psykolog og har jobbet 13 år innenfor feltet spesifikke språkvansker og afasi. Sissel har bred klinisk erfaring fra arbeid med barn og ungdom med språkvansker samt afasirammede og deres pårørende.

Susan Ebbels

er logoped og koordinator for forsknings- og utviklingsarbeidet som gjøres ved Moor House School and College (UK), - en spesialskole for elever med språkvansker. Hun er også tilknyttet Centre for Speech & Language Intervention Research, University College London. Forskningen hennes er nært knyttet til det daglige praksisarbeidet ved spesialskolen og fokuserer i stor grad på utvikling og evaluering av tiltak for elever med spesifikke språkvansker.

Susanna Simberg

er logoped, professor ved Åbo Akademi og professor II ved Institutt for spesialpedagogikk ved Universitetet i Oslo. Hun har arbeidet mye med resonansrørsmetoden og hadde en workshop om dette på etterutdanningskurset vinteren i 2013. Hun har også arbeidet med forebygging og behandling av yrkesrelaterte stemmevansker, noe som er relevante temaer for mange logopeder både i offentlig og privat virksomhet.

Janet Webster

er logoped og førsteamanuensis ved Newcastle University i Storbritannia og arbeider både som forsker og kliniker. Forskningen hennes fokuserer på kartlegging og undervisning for personer med afasi og hun er spesielt interessert i hva språkvansker hos personer med afasi kan si om typisk språkprosessering. Hun er medforfatter på *Newcastle University undervisningsmaterieell for afasirammede* (NUMA), tilpasset til norsk av logopeder ved afasiteamet ved Statped sørøst.

Marit C. Clausen

er logoped og arbeider for tiden som doktorgradsstipendiat ved Center for Børnesprog, SDU. Hennes forskningsfokus er fonologisk utvikling, kartlegging og tiltak for barn med fonologiske vansker. Hun har nylig utarbeidet et dansk kartleggingsverktøy basert på Barbara Dodds klassifikasjonssystem for barn med fonologiske vansker.

KOMMUNIKASJON for voksne med afasi

Cognita utvikler og selger hjelpemidler til mennesker med kognitive utfordringer. Vi er opptatt av at du, og den du bryr deg om, skal kunne kommunisere og bli forstått.

Våre hjelpemidler kan tilpasses individuelle ferdigheter og preferanser:

01. COGNITASS:

Enkel programvare for allsidig kommunikasjon med tekst, symboler og bilder.

02. GRID:

Kommunikasjonsoppsett for de som trenger bilder istedenfor eller i tillegg til tekst.

03. PREMIUM AFASI:

Et moderne verktøy for kommunikasjon direkte mellom bruker og kommunikasjonspartner.

Tlf: 22 12 14 50
mona@cognita.no
www.cognita.no

Cognita AS
Oscarsgate 7
0352 Oslo

- Yrkesetikk, takk!

Yrkesetisk råd får nå og da tilsendt bekymringsmeldinger fra logopeder som har observert uetisk praksis blant kolleger. En av disse bekymringene gjelder sammenblanding av offentlig og privat praksis gjennom henvisning av klienter til seg selv.

Mange logopeder ansatt i en hel- eller deltids offentlig stilling har en privat praksis med mønsteravtale med Helfo ved siden av. Det offentlige ansettelsesforholdet kan være i en pedagogisk virksomhet eller i helsevesenet. Det å ha en privat praksis i tillegg kan være en måte å få fylt opp en stilling til 100 %. Det kan også være en mulighet til å få erfaringer med andre diagnosegrupper enn i den andre jobben. I tillegg bidrar en til at klienter får et tilbud de ellers kanskje ikke ville ha fått i hjemkommunen sin.

Andre yrkesgrupper, slik som leger i sykehus, kan ikke henwise pasienter de har behandlet i sin sykehusstilling til sin egen private praksis. Det blir oppfattet som konkurrerende virksomhet. Enkelte kommuner har innført forbud mot å arbeide privat med klienter/elever/brukere fra egen kommune for logopeder ansatt i kommunen. Andre kommuner utnytter Lov om folketrygd § 5-10 ved ikke å ansette egne logopeder for voksne, men gir heller avslag slik at logopedbehandling

kan dekkes av Helfo gjennom privatpraktiserende logoped med mønsteravtale.

Dersom den offentlige ansatte logopeden henviser en klient han/hun arbeider med i sin offentlige stilling til sin egen private praksis, kan dette være en uetisk praksis.

Yrkesetisk råd er av den oppfatning at medlemmer av Norsk logopedlag ikke bør arbeide med de samme klienter i privat praksis som de har eller har hatt i sin stilling som offentlig ansatt. Når en klient blir utskrevet fra en offentlig institusjon, det være seg fra Voksenopplæring eller en helseinstitusjon, bør klient-terapeutrelasjonen avsluttes. Dersom det er behov for ytterligere logopedisk behandling etter utskrivelse, bør klienten henvises til en annen logoped, dersom det finnes slike muligheter. Det er ikke tilstrekkelig at klienten selv gjerne vil fortsette relasjonen, uansett hvem som betaler for tjenesten.

De yrkesetiske retningslinjer er for vage i beskrivelsen av slike yrkesetiske prinsipper som nevnt ovenfor. Yrkesetisk råd og styret i NLL vil legge fram en tilføyelse til retningslinjene på landsmøtet 2016.

Trine Lise Dahl, yrkesetisk råd

*Gratulerer med
Logopediens dag,
6.mars!*

Presentasjon av ph.d.-prosjekter

Logopedi i Norge har hatt et rykte om at det forskes for lite på høyere nivå. Derfor vil vi gjerne synliggjøre noe av det stadig økende mangfold av doktorgradsprojekter som gjennomføres og forskes på av logopeder og andre innen tilknyttede fagområder. På denne siden vil vi derfor fortløpende presentere doktorgradsstudenter. Holder du på med forskning på doktorgradsnivå eller kjenner en logoped som gjør det – ta gjerne kontakt med redaksjonen.

Navn:
NIFS

E-postadresse:
tamar.kalandadze@isp.uio.no

Bakgrunn:
Mastergrad i lingvistikk og spesialpedagogikk

Tilknyttet: Institutt for spesialpedagogikk ved Universitetet i Oslo, forskergruppen Child Language and Learning (CLL) og Norwegian Graduate Researcher School in Linguistics and Philology (LingPhil) (<https://www.ntnu.edu/lingphil>)

Tidsperiode: 2011–2017

Tittel: Figurative Language Comprehension in Autism Spectrum Disorder (ASD)

Tema og formål: Forholdet mellom strukturelle aspekter ved språk og autismespekterforstyrrelser (ASF) har vært debattert i flere år. Problemer med å forstå figurativt språk synes imidlertid å være veldokumentert ved ASF. En rekke studier har konkludert med at disse problemene er karakteristiske for denne gruppen (f.eks. Happe, 1993; Vulchanova et al., 2012). Stadig flere studier finner imidlertid at problemer med figurativt språk henger sammen med ferdigheter i de strukturelle aspektene ved språket og ikke nødvendigvis med grad av autismerelaterte symptomer eller med generell kognitiv fungering hos personer med ASF. Ifølge disse studiene er det kun en undergruppe innen autismespekteret som har problemer med å forstå f.eks. metaforer, idiomer og andre typer av figurativt språk (Gernsbacher & Pripas-Kapit, 2012; Norbury 2004; 2005). Det overordnede målet med doktorgradsarbeidet mitt er å identifisere faktorer som kan

påvirke forståelse av figurativt språk hos barn og ungdommer med ASF. Utvalget i studien vil bestå av to grupper: en gruppe med barn og ungdommer med ASF og en gruppe med barn og ungdommer med typisk utvikling. Alle må ha norsk som førstespråk og ikke ha tilleggsversjoner som antas å påvirke språkforståelse. Jeg skal se på likheter og forskjeller i forståelse av figurativt språk i disse to gruppene, samt undersøke hvilken rolle generelle språkferdigheter spiller for forståelse av figurativt språk. Gjennom foreldrerapportert informasjon vil jeg også se nærmere på hvordan disse barna og ungdommene fungerer språklig i hverdagen. Denne type kunnskapen er viktig for å kunne si noe om hvilke tiltak som kan fungere best for personer med ASF.

Hovedveileder:

Kari-Anne Næss, førsteamanuensis på Institutt for spesialpedagogikk, UIO;

Medveiledere:

Terje Nærland, forsker (PhD) i Nasjonalt kompetansesenter for nevrou utviklingsforstyrrelser og hypersomnier— ADHD, autisme, Tourettes syndrom og hypersomnier (Nevsom); Mila Vulchanova, professor på Institutt for språk og litteratur, NTNU

Referanser:

- Happe, F. G. E. (1993). Communicative competence and theory of mind in autism: A test of relevance theory. *Cognition* 48, 2,101-119.
- Norbury C.F. (2004). Factors Supporting Idiom Comprehension in Children with Communication Disorders *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*: 47, 5, 1179-1193.
- Norbury C.F. (2005). The relationship between theory of mind and metaphor: evidence from children with language impairment and autistic spectrum disorder. *British Journal of Developmental Psychology* 23,3, 383-399. DOI: 10.1348/026151005X26732.
- Vulchanova, M., Talcott, J., Vulchanov, V., & Stankova, M. (2012a). Language against the odds, or rather not: The weak central coherence hypothesis and language. *Journal of Neurolinguistics*, 25, 1, 13-30.

Utenfor fellesskapet

For 40 år siden startet noen ildsjeler Norsk stammeforening. Betydningen av å møte likesinnede og støtte hverandre vil fortsatt være stor i tiden fremover.

For en stund siden ble jeg kontaktet av en arbeidsgiver i et stort firma i Oslo. Han hadde en ansatt som stammet og som ikke ville vedkjenne seg stammingen. Han unngikk møter med flere enn fem personer og tok konsekvent kundemøtene på chat, aldri telefon. Arbeidsgiveren ville tilrettelegge for medarbeideren, men visste ikke hvordan. Arbeidsgiveren mente at det beste for medarbeideren ville være åpenhet om stammingen. Kolleger ville forstå. I Storbritannia finnes det et nettverk for arbeidsgivere med ansatte som stammer. Nettverket har ressurspakker og tilbyr råd for arbeidsgivere. Jeg tenkte at noen gode råd fra det nettverket kunne være til hjelp. Men arbeidsgiveren kunne meddele at medarbeideren helst ville at arbeidsgiver skulle tilrettelegge slik at han aldri kommer i en situasjon der han kan komme til å stamme.

Logoped Kirsten Howells oppfordret oss på foreningens Facebook-side til å lage en kort video der vi fortalte vår stammehistorie. Klienten hennes, en voksen person, hadde isolert seg på grunn av stammingen og kjente ingen som stammet. Tre stykker sendte inn hver sin video de første dagene. Kirsten var lettet over den positive responsen fra medlemmene i foreningen. Videoene viser hun til klienten sin under neste møte i februar.

Et «oss og dem»

Hva forteller disse to historiene oss? Dessverre forteller de noe om å stå utenfor. Et «oss og dem». Vi som er i foreningen og finner en mening i å kjenne likesinnede. Som kan snakke om det som er alvorlig og utfordrende med stamming, og andre ganger le sammen av situasjoner som vi nå trekker på smilebåndet av. Situasjoner som opplevdes som vanskelige den gang. Men fortalt i et fellesskap kan vi le av det. Sammen. Det er lett å føle seg alene om stammingen når man ikke kjenner noen andre som stammer. Ingen å spørre til råds eller støtte seg til. Man står alene. Gruer seg til neste store kundemøtet hvor man skal holde et innlegg. De tyngste blokker- ingene kommer selvfølgelig på det verst tenkelige

tidspunktet. Man finner ingen vei ut av situasjonen. Alt låser seg.

Løsningen er åpenhet om egen stamming. Snakk om det! Vis hvem du er! Folk rundt deg vil forstå! Men det er lettere sagt enn gjort. Vi kan bruke vår erfaring til å hjelpe dem som står utenfor og ikke kjenner noen! Si «hei», spill inn en kort video. Han som sitter og ser på videoen vil kanskje ikke innrømme det med en gang, selvforakten sitter dypt, dypt inne, men han vil sette pris på historiene. Han er ikke lenger helt alene.

Når du leser dette nummeret av Norsk tidsskrift for logopedi, er det en måned til årsmøtehelgen 2.-3. april. Vi ønsker å treffe deg der! Foreningen fyller 40 år i år, og det har vi tenkt å feire. 24. oktober 1976 ble Norsk stammeforening stiftet, med Solveig Hvalbye (18) fra Gjøvik som formann, Eivind Norrud (24) fra Larvik som sekretær og Bjørn Jansen (21) fra Sandvika som kasserer. Det hele begynte tre år før, skriver grunnlegger Jansen i julenummeret 1976 av Halmrast Avis (skole-avisen ved Halmrast skole, red.anm.): «Noen stamme og spesielt interesserte (...) kom sammen i Oslo og danna et interimstyre. De søkte staten om støtte i form av penger og hadde ellers etter min mening gigantprosjekt i tankene, de snakka om generalsekretær på heltid og en del andre ting som vel var mer eller mindre urealistiske». Gruppen ble oppløst. I 1976 skrev Jansen en artikkel i Halmrast Avis der han oppfordret elevene til å samle seg for å gjenopp- ta arbeidet med å starte en stammeforening. Spesial- skolen for stamme, Halmrast, lå i Søndre Halmrast, Hov i Land. De første elevene ble innskrevet 3. september 1952. I 1977 fikk skolen navnet Halmrast skole, og ble i 1992 slått sammen med Bredtvet skole til et kompetansesenter (i dag en del av Statped).

På det første møtet i august 1976 var interessen blant nye og gamle elevene laber, ifølge Jansen. I oktober planla han sammen med Eivind Norrud og Tor Rauda- joki et nytt møte. De sendte ut 60 innbydelser. Kun syv- åtte stykker svarte og tre møtte opp. «Et nitrist resultat.

Depresjonen tok nesten knekken på oss i kontaktgruppa. Dette møtet blei også holdt, med svak deltakelse, ti stykker pluss noen nåværende elever». Foreningens vedtekter ble første gang vedtatt på årsmøtet 17. november 1979, og er revidert ni ganger siden, senest under årsmøtet for to år siden. I dag har vi rundt 420 medlemmer og mellom 40 og 60 deltakere på hvert arrangement.

Tema under vårseminaret, som arrangeres lørdag og søndag etter årsmøtet, er «NIFS gjennom 40 år – samfunn og taleflytvansker», og vi stiller spørsmålene: Hvordan har synet på taleflytvansker i samfunnet endret seg? Hvordan har behandlingstilbudet utviklet seg? Foredragsholdere vil diskutere problemstillingen og vi vil også se på foreningens historie fra 1976 og frem til i dag.

Meld deg på jubileumsfesten ved å sende epost til post@stamming.no. Påmeldingsfristen er 1. mars, men vi tar i mot påmeldinger fortløpende etter fristen siden bladet kommer ut etter det.

Vi ses!

*Martin Aasen Wright
Styreleder,
Norsk interesseforening
for stamme
martin.aasen.wright@gmail.com*

*Gratulerer med
Logopediens dag,
6.mars!*

Vi trenger ditt tips!

NLB – en verden av lydbøker for de med lesevansker

Visste du at det finnes et offentlig bibliotek for alle som strever med å lese? Som logoped er dere i kontakt med mange barn, unge og voksne med språk- og lesevansker. Fortell dem at de kan låne lydbøker fra NLB – Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek!

I et samfunn fullt av trykt tekst er det mange som faller utenfor. NLB gir tilgang til litteratur og informasjon som de fleste av oss tar som en selvfølge. Bibliotektilbudet er gratis og for lånerne fra hele landet. Grunner til å låne hos NLB kan være dysleksi og andre lesevansker, svekket syn, språkvansker og kognitive utfordringer på grunn av sykdom eller skade.

«Å lytte til bøker blir en erstatning for problemene med å lese, og er nå en av mine store gleder i hverdagen.»

Sven Runar (56), slagrammet NLB-låner

Tusenvis av lydbøker

NLB har et stort utvalg lydbøker for barn, ungdom og voksne. Vi tilbyr faglitteratur og skjønnlitteratur i alle sjangre, fra krim og serieromaner til samtidslitteratur, biografier og science fiction. Bokutvalget skal speile det folkebibliotekene tilbyr sine papirbøklånere. Hos NLB kan lånerne også abonnere på et utvalg aviser og tidskrifter i lydutgave. Aftenposten, Illustrert vitenskap, iForm, Appetitt og Vi over 60 er eksemplere fra utvalget.

Flesteparten av lydbøkene blir lest av profesjonelle innlesere i NLBs egne studioer. I tillegg kjøper vi inn mange lydbøker fra kommersielle produsenter.

NLB har et godt utvalg av populære og aktuelle barne- og ungdomsbøker på lyd. Foto: Shutterstock.

Studenter på universitet, høyskole og fagskole kan låne pensum som lydbok fra NLB.

Logopeder kan gi lånerett

Logopeder er blant fagpersonene som kan bekrefte at lånerne har behov for lydbøker. Bekreftelsen gis med signatur i innmeldingsskjemaet, eller legges ved i en attest på funksjonsnedsettelsen.

NLB har 26 000 lånerne, men det er fortsatt altfor mange som ikke er klar over at biblioteket finnes. Ressurspersonene rundt mennesker i målgruppen er avgjørende for at flere får glede og nytte av NLBs bibliotekstjenester. Logopeder møter mange i ulike sektorer innen skole, PPT, voksenopplæring og sykehus. Vi oppfordrer derfor til å spre informasjon og hjelpe til med innmelding! Informasjonsmateriell bestiller du enkelt på NLBs hjemmeside, under Om NLB.

Lydbøker i skolen

Mange barn og unge med lesevansker får skolebøkene sine som lydbøker fra Statped. Dette er et annet tilbud enn det NLB gir. NLB tilbyr folkebiblioteklitteratur – som favner skjønnlitteratur og faktabøker, både til skolebruk og fritidslesing. Vi har også mange bøker på engelsk. Det er ingen egenandel på bøkene fra oss.

«Daniel har dysleksi og AD/HD. Han sliter med lesing, men elsker å bli lest for. Lydbøkene fra NLB har gjort hverdagen lettere både for ham selv, lærere og familie.»

Mor til gutt 10 år

Lydbøker kan gjøre lesing lystbetont for barn med lesevansker.

Foto: Shutterstock.

Elever med lese- og skrivevansker er ofte lite motivert for å lese. Det er viktig at også disse elevene får gode leseopplevelser. Lydbøker kan være det som gjør lesing lystbetont, og med appen Lydhør er hele lydboksamlingen tilgjengelig på mobil og nettbrett.

Hvorfor bør barn lese lydbøker?

Lydbøker kan være med på å motivere elever med lese- og skrivevansker. For de som ofte forbinder lesing med noe negativt, er det viktig å snu opplevelsen. Lydbøker kan gi en verdifull følelse av mestring. Mange erfarer også at bruk av lydbøker gir bedre konsentrasjon og bidrar til å styrke språkutvikling og ordforråd. Og sist, men kanskje viktigst: Elever som strever med å lese vanlige bøker kan lese det samme som andre og slippe å føle seg utenfor.

Å lytte til bøker kan bli en kjærkommen aktivitet når sykdom gjør det vanskelig å lese. Foto: Shutterstock.

Når sykdom gjør lesing vanskelig

Mange mennesker rammes av sykdom eller skade som blant annet gjør lesing utfordrende. Det er ikke lenger en selvfølge å lese bøker, aviser og trykt informasjon. Når aktiviteter du er vant til å holde på med forsvinner fra hverdagen din, kan det føles tungt. For mange kan det å lytte til bøker og bli lest høyt for, være en ny og kjærkommen aktivitet.

«iPhonen har jeg jo med meg overalt. Jeg hører på lydbøker store deler av dagen – både hjemme, når jeg går tur og i bilen.»

Ingeborg (48), afasi

NLB tilbyr aviser og tidsskrifter i lydutgave. Foto: Kristin Fogertid

Fakta om Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek (NLB)

- Offentlig bibliotek som produserer og låner ut lydbøker
- Alle som har dysleksi, AD/HD, svekket syn eller andre funksjonsnedsettelse som gjør lesing vanskelig, kan låne
- Tusenvis av lydbøker til barn, ungdom og voksne
- Appen Lydhør gir tilgang til lydbøkene på mobil og nettbrett
- Logopeder, lærere og PPT-ansatte er blant de som kan attestere i innmeldingsskjemaet
- Tilbudet er gratis

Web: www.nlb.no og www.rettilalese.no
E-post: utlaan@nlb.no
Telefon: 22 06 88 10

Alltid åpent nettbibliotek

Nettstedet www.nlb.no gir oversikt over hele NLBs tilbud. Her ligger innmeldingsskjema, og man kan lytte til utdrag fra bøkene og finne nyheter og boktips. Lånerne kan når som helst låne, laste ned og strøme lydbøker herfra, eller de kan bruke appen Lydhør. Det går også an å bestille CD som sendes portofritt i posten.

De som ønsker personlig betjening og hjelp til å finne bøker, kan ringe skranken som er åpen mandag til fredag.

Hvor mange kjenner du som har krav på lydbøker fra NLB? Hjelp dem i gang! Vi setter pris på at du som fagperson bidrar til å spre informasjon, både til potensielle lånere og til kolleger og andre som er i kontakt med dem.

*Merete Carlsen,
informasjonsrådgiver i NLB*

NORSK LOGOPEDLAGS SMÅSKRIFTSERIE

Bestilling på Internett: www.norsklogopedlag.no

Utgivelser:

Nr. 1 Stemme og stemmevansker hos voksne	Nr. 7 Språkvansker hos minoritetspråklige barn, unge og voksne
Nr. 2 Kommunikasjonsvansker ved høyreridige hjerneskader	Nr. 8 Leppe-kjeve-ganespalte
Nr. 3 Svelgevansker hos voksne	Nr. 9 Løpsk tale
Nr. 4 Forebygging av barneheshet	Nr. 10 Funksjonell kommunikasjon og afasi
Nr. 5 Dysleksi	Nr. 11 Barns tidlige lydutvikling
Nr. 6 Stammering og andre taleflytvansker hos barn	

-En enklere hverdag med ARKo Journalprogram

Med ARKo får du:

-Journalprogram med elektronisk HELFO-oppgjør

-Dagbok og ukeoversikt

-Kasse- og fakturasystem

-Statistikk og årsmelding

Fra Kr. 2.920,-

ARKo AS | www.arko.no | firmapost@arko.no | 57 72 70 20

-Fornøyde kunder, vår styrke-

Navn	Tittel
Anne Mette Mortvedt	«Gester i kommunikasjon ved afasi. Når er ja et «ja» og nei et «nei»? Kan hode- og ansiktsbevegelser hjelpe oss å forstå bekræftelse og «avkreftelse»
Bente Opphus	Statistisk læring og oppmerksomhet hos barn med spesifikke språkvansker
Cliff Baluyot	Time-out: stammebehandling for barn. En effektstudie av responsbetinget time-out i behandling for skolebarn som stammer.
Daniel Oskar Danielsson	Profesjonelle stemmer, En kvalitativ studie om skuespilleres stemmebruk og erfaringer etter bruk av metoden Fonasjon i rør.
Ellen Kristin Heiberg	Afasirammedes talespråkproduksjon ved bruk av tegneserie. -I hvilken grad har SunCIST-programmet en langtidseffekt for afasirammedes muntlig talespråk i narrativ språkformidling?
Gitte Snekkestad	Ansiktsgester hos afasirammede. Produserer afasirammede ansiktsgester som kan tolkes som signaler for forståelse og ikke forståelse?
Guro Østhagen	Stamming og kognitiv behandling. En kvantitativ studie om norske logopeders arbeid med stamming og kognitive behandlingsmetoder
Hanne Stine Mølmen	Å leve med Landau-Kleffner syndrom
Hege Kjeldaas	En effektstudie av constraint induced språkterapi for afasirammede
Hilde Siljuberg	Stammings mange ansikter - En eksplorerende kasusstudie om forskjeller og likheter mellom åpen og skjult stamming
Jenny Dalseng	Doble vansker, dobbelt så vanskelig å følge opp? En kvalitativ undersøkelse av PP-tjenestens oppfølging av barn med både SSV og BESD.
Kari Kristin Folden	Flerspråklige barn med språkvansker/SSV. Hvordan arbeider logopedene?
Kari-Anne Rogstad	Ervervede lesevansker. En kvalitativ intervjustudie om lesevansker etter hjerneslag.
Karoline Berntsen	Vokabularkunnskap hos barn med hørselstap.
Line Marie Paulsen	Utenlandsadopterte ungdommers leseforståelse. En komparativ studie av leseforståelse og ferdigheter som ligger til grunn for leseforståelsen
Mari Stølen	Taleteknologi for barn. En kvalitativ studie av fagpersoners erfaringer med kommunikasjonsmateriellet Pegasus.
Maria Bø Lorentzen / Karianne Lundanger	Språkforståelse hos barn med hørselshemming
Marie Klemetsen/ Hilde Schjeldrup	Normering av KiddyCAT for norske førskolebarn
Marit Simonsen	Logopeders tilnærming til barn med språklydvansker. En kvantitativ undersøkelse med vekt på evidensbasert praksis.
Marit Vatnem Olsen	Hvordan påvirker alder, kjønn og utdanningsnivå semantiske ferdigheter hos voksne? En undersøkelse blant normalspråklige norske språkbrukere over 50 år
Merete Haugstad	Kartlegging av arbeidsminnet og reseptive språkferdigheter hos barn med hørselstap
Nina Christine Helleland	Kommunikasjon i rådgivning
Nina Persson Meek	Vi snakker jo mye om det, hva er det du kjenner på nå, hvor er det det oppstår?
Ole Bjørn Gausdal Jensen	Poliklinisk screening for Sunnaas Constraint Induced Språkterapi. Forholdet mellom pre-screening og innkomstkartlegging av afasirammedes språkfunksjon
Silje Krohn	En kvantitativ undersøkelse om opprettholdelse av språkfunksjoner hos kronisk afasirammede etter deltagelse på SunCIST-programmet
Sissel Ramsøe Bredeesen	Strukturert begrepstrening for elever med autismespekterdiagnoser - Kan strukturert begrepstrening øke elevenes evne til å forklare betydningen av ord?
Sunniva Helvik	Statistisk læring og arbeidsminne hos barn med språkvansker. En studie av sammenhengen mellom språkferdigheter, arbeidsminnefunksjon og evne til visuell statistisk læring.
Sunniva Stenling	Statistisk læring og arbeidsminnefunksjon hos barn med språkvansker. En studie av sammenhengen mellom språkferdigheter, arbeidsminnefunksjon og evne til visuell statistisk læring
Ulrika Karolina Wennberg	Afasi og livskvalitet. En longitudinell studie av livskvalitet hos kronisk afasirammede etter SunCIST
Unni Indergård	Asylsøkerbarnas språklige utfordringer i barnehagen. En studie på hvordan asylsøkerbarn med minimale norskspråklige ferdigheter kommuniserer den første tiden i barnehagen.

Minneord *Inger Moen*

Inger Moen, professor i anvendt lingvistikk ved Universitetet i Oslo, døde 28. november, 75 år gammel, etter en tids sykdom.

Skulle vi male et bilde av en personifisert Alma Mater, måtte det bli av Inger. Utrustet med en skarp hjerne, faglig nysgjerrighet og naturlig autoritet ble hun en nyskaper på mange felt.

Inger Moen tilbrakte et langt yrkesliv i undervisning og forskning ved UiO, med genuin interesse for både mennesker og fag. Fra engelsk lingvistikk gikk hun over til anvendt lingvistikk, der hun som professor bygde opp et helt nytt fagfelt i Norge: klinisk lingvistikk. Hun var en inspirerende lærer og veileder, en omsorgsfull mentor og en internasjonalt anerkjent forsker i fonetikk og nevrolingvistikk. I 2001 ble hun utnevnt til æresdoktor ved Universitetet i St. Petersburg.

Inger var en foregangskvinne. Hun var med på å bygge opp den første organiserte forskerutdanningen i lingvistikk ved UiO i 1986, og ble slik en faglig mor for en generasjon unge lingvister. Med etableringen av fagfeltet klinisk lingvistikk bidro hun til å bygge bro mellom språkvitenskap og logopedi. Her dannet hun en forsker-

gruppe – noe av en nyskaping ved et humanistisk fakultet – en god ramme for tett samarbeid og for å ta studenter med i forskningsprosjektene. Vi som har vært med i denne gruppen, er takknemlige for denne innsatsen, og for alt vi har lært.

For kvinner i academia var hun en særlig inspirerende rollemodell. Hun ble den første kvinnelige preses i Det Norske Videnskaps-Akademi i 1998, hvor hun også bidro til fornyelse og en ny åpenhet. Tore Juells portrett av henne, midt blant en lang rekke menn, viser Ingers styrke og eleganse. Det bærer også preg av hennes spesielle menneskelige egenskaper, en sjelden kombinasjon av livlig tilstedeværelse og trygghetsskapende ro – begge deler smittende.

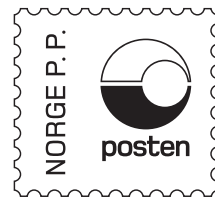
Inger vil bli savnet av alle sine kolleger og tidligere studenter og av sitt store nettverk av forskere i inn- og utland. Hun er et forbilde for oss alle!

*Nina Gram Garmann
Kristian E. Kristoffersen
Marianne Lind
Hanne Gram Simonsen*

KURS & KONFERANSER

Tidspunkt	Tema	Sted	Nettadresse
Fortløpende	Alle logopediske emner		http://www.statped.no/Kurskalender/
14. – 15. mars 2016	ISAAC konferansen Danmark	Bredsten, Danmark	www.isaac.no
17. mars 2016	Innføringskurs Board- maker	NAV Hjelpemiddel- sentral Vestfold	https://tjenester.nav.no/kurs/kursliste/
30. mars 2016	Styrking av barns språk og lesing i barnehage og skole	Oslo, Uio	http://www.uv.uio.no/om/aktuelt/arrangementer/fakultet/2016/cll-uv-20-ar.html
31. mars 2016	«Happy apping»	Kristiansand	http://www.statped.no/Kurskalender/
05. april 2016	Stammebehandling for førskolebarn – en workshop	Oslo	http://www.statped.no/Kurskalender/
05. april 2016	Kurs i Karlstadmodellen, tegnkommunikasjon, ASK og motoriske uttalevansker	Ålesund	http://www.statped.no/Kurskalender/
06. april 2016	Stammebehandling for skolebarn – en workshop	Oslo	http://www.statped.no/Kurskalender/
07. april 2016	Stammebehandling for tenåringer og voksne – en workshop	Oslo	http://www.statped.no/Kurskalender/
07. – 09. april	Landskonferansen om Down syndrom 2016	Fornebu	www.lk2016.no
12. april 2016	Norsk med Teiknstøtte	Paradis	http://www.statped.no/Kurskalender/
12. april 2016	Kurs i Karlstadmodellen, tegnkommunikasjon, ASK og motoriske uttalevansker	Heimdal	http://www.statped.no/Kurskalender/
13. april 2016	Språkvansker og dysleksi – ulike vansker eller to sider av samme sak?	Oslo	http://www.statped.no/Kurskalender/
14. – 15. april 2016	Talk Tools nivå 1	Kristiansand	www.barnasspraksenter.no
21. april 2016	PAS – steget inn i fonologisk og artikulatorisk bevissthet	Oslo	http://www.statped.no/Kurskalender/
21. april 2016	Språkvansker – hva er det og hva gjør vi?	Oslo	http://www.statped.no/Kurskalender/
22. april 2016	Språklydvansker – hva er det og hva gjør vi	Oslo	http://www.statped.no/Kurskalender/
10. mai 2016	Norsk med Teiknstøtte	Stavanger	http://www.statped.no/Kurskalender/
24. mai 2016	Åpent kurs i norsk med tegnstøtte (NMT) for foreldre og fagpersoner	Heimdal	http://www.statped.no/Kurskalender/
06. – 07. juni 2016	Talk Tools nivå 2	Bodø	www.barnasspraksenter.no
08. juni 2016	Talk Tools nivå 3	Røyken	www.barnasspraksenter.no
09. – 12. juni 2016	Landsmøte og etterutdanningskurs NLL	Ålesund	www.norsklogopedlag.no
14. juni 2016	Norsk med Teiknstøtte	Paradis	http://www.statped.no/Kurskalender/
13. – 17. juni	Talk Tools, Oral Placement Therapy (OPT) Nivå 1, Nivå 2, Apraxia	Helsinki, Fi	http://www.terapeija.fi/koulutukset/
24. juni 2016	LSVT LOUD certification	London, GB	http://www.lsvtglobal.com/loud-certification
08. – 11. august 2016	ISAAC konferanse 2016	Toronto, Canada	www.isaac.no
21. – 25. august 2016	30. World Congress of the International association of logopedics and phoniatrics	Dublin	www.ialp.info
29. sep. – 01. okt. 2016	Phoniatrics Bilbao Congress	Bilbao, Sp	http://phoniatrics-bilbaocongress.com/
26. – 27. oktober 2016	Get going with Fluency Groups: the Swindon Model	Swindon, GB	http://www.stammering.org/get-involved/events/get-going-fluency-groups-swindon-model
3. og 4. nov. 2016	Afasidagene	Oslo	kurs.statped.no
15.-17. juni 2017	6th Nordic Aphasia Conference	København	

Informasjon om Kurs/konferanser skal inneholde
Dato/Tema/Sted/Kontaktpersoner

Avsender: NLL v/ Ingvild Røste, Karl Flods vei 26, 0953 Oslo

INNHold

Redaktøren <i>Melanie Kirmess</i>	s. 3
Nytt fra styret <i>Solveig Skrolsvik</i>	s. 4
Hvordan kan logopedere inkludere tekniske hjelpemidler i oppfølgingen av personer med taleflytvansker? <i>Kirsten Howells, Malin Dalby, Ragnhild Rekve Heitman, Åse Sjøstrand, Ane Hestmann Melle og Aina Vedvik Omdal</i>	s. 6
Neuroaffektiv stammebehandling (1) <i>Lise Reitz</i>	s. 10
Spesifikke språkvansker – en begrepsavklaring <i>Anne-Lise Rygvold og Marianne Klem</i>	s. 18
Bruk av nettbrett for mennesker med afasi <i>Lisbeth S. Sørensen og Randi Gunnerød</i>	s. 24
Referat: Disputas Monica I. Norvik Knoph <i>Ingvild Røste og Anne Katherine Hvistendahl</i>	s. 27
Referat: Årsmøte og kurs i Møre og Romsdal med fokus på nye munnmotoriske hjelpemidler <i>Lisbeth Vinje Tøsse og Bjarte Høydal</i>	s. 30
Referat: Års- og medlemsmøte OLL, februar 2016 <i>Jannicke Vøyne</i>	s. 32
Referat: Årsmøte og kurs i Rogaland Logopedlag <i>Inger Lea</i>	s. 33
Referat: Kurs og årsmøte i Bu-Te-Ve Logopedlag 21.01.16 <i>Siri Sandland og Stine Dalen Fidjeland</i>	s. 34
Omtale: NLLs etterutdanningskurs og landsmøte 2016	s. 36
Yrkesetikk <i>Trine Lise Dahl</i>	s. 40
Presentasjon av ph.d.-prosjekter <i>Tamar Kalandadze</i>	s. 41
NIFS: Utenfor fellesskapet <i>Martin Aasen Wright</i>	s. 42
Logopedisk tips: NLB – en verden av lydbøker for de med lesevansker <i>Merete Carlsen</i>	s. 44
Masteroppgaver – Universitetet i Oslo	s. 49
Minneord Inger Moen <i>Nina Gram Garmann, Kristian E. Kristoffersen, Marianne Lind og Hanne Gram Simonsen</i>	s. 50
Kurs & Konferanser	s. 51